

Stad in verandering en groei

Belangrijke trends, ontwikkelingen en opgaven voor Zaanstad 2018 e.v.

Koos van Dijken (Platform31)

Uitgave

Platform31

Den Haag, december 2017

Auteur: Koos van Dijken

Beeldmateriaal: gemeente Zaanstad

Platform31

Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 ziet de **trends** in stad en regio. We **verbinden** beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken en komen tot een **aanpak** waarmee bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: **iedereen profiteert mee** van de resultaten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag

www.platform31.nl

Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport, aanvaarden Platform31 en de betrokkenen geen enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan ook voor het gebruik van de in deze publicatie vermelde gegevens. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1 Inleiding	6
2 Zaanse trends en ontwikkelingen	7
Demografische trends en ontwikkelingen	7
Economische trends en ontwikkelingen	8
Sociale scheidslijnen	9
Technologische trends en ontwikkelingen	11
Veiligheidstrends	11
Trends op het gebied van wonen en ruimte	12
Ingrijpende duurzaamheidstransitie	13
Bestuurlijke trends en ontwikkelingen	14
3 De sterke punten van Zaanstad	15
Ligging, ligging en ... ligging	15
Uniek deelgebied in regio Groot-Amsterdam	15
Groei bevolking, toename beroepsbevolking en positieve binnenlandse migratie	17
Vernieuwingen in beleid	17
4 De kwetsbaarheid van Zaanstad	19
Sociaaleconomische kenmerken	19
De daling en verdringing van middengroepen en laagopgeleiden	19
Differentiatie economie gaat (te) langzaam	20
(Te) langzame duurzaamheidstransitie	22
Relatief lage kwaliteit woningen	23
5 Volhouden en doorpakken	25
Schaken op twee borden	25
Bereikbaarheid blijven verbeteren	26
Verbeteren van de kwaliteit en variatie van de Zaanse woon-, werk- en leefomgevingen	27
Diversificatie Zaanse economie	30
Volhouden en doorpakken op het gebied van veiligheid	34
Versterken en verbeteren van de cultuurvoorzieningen	34
6 Meer aandacht nodig voor	36
Versterken arbeidsmarktbeleid	36
Meer aandacht voor de kwaliteit en variatie van het onderwijs	37
Sociale scheidslijnen	38
Bevorderen ondernemerschap	40
Doordenken en benutten van de kansen van Smart City ontwikkelingen	41
Ingrijpende duurzaamheidstransitie	41
Krachtig, ambitieus en vernieuwend bestuur	43

Samenvatting

Dit jaar heeft Platform31 voor alle G32-steden een algemene trendstudie 'Vergaand veranderen, slim verschillen, duurzaam verbinden. Stedelijke trends en opgaven voor 2018 e.v.' gemaakt. Om de bereikbaarheid van de trendstudie te vergroten voor de nieuwe bestuursperiode en daarna is dit rapport toegespitst op Zaanstad. Trends, opgaven en goede voorbeelden van elders die voor Zaanstad van belang zijn vormen de inhoud van 'Stad in verandering en groei'. In deze korte samenvatting presenteren we een selectie van de belangrijkste punten.

Trends en opgaven

Bevolking

We verwachten de komende jaren een verdergaande groei van de bevolking, met ontbrekende ontgroening en een lichte toename van de potentiële beroepsbevolking. Ook is er sprake van sterke vergrijzing. Dit zijn ontwikkelingen die zorgen voor kansen en opgaven. Zo kan Zaanstad een aantrekkelijk vestigingsplaats zijn voor bedrijven door de groei van de potentiële beroepsbevolking. Maar er zijn ook veel nieuwe huizen nodig, zo'n duizend per jaar. Kansen voor de vele bouwvakkers in Zaanstad. Maar een opgave om de goede en gevarieerde woon-werk- en leefmilieus te realiseren. En het vraagt om aanpassingen aan bestaande huizen en het combineren met zorg, om zo aan de woon- en zorgvragen van uw huidige en toekomstige oudere inwoners te voldoen.

Arbeidsmarkt

De werkgelegenheid in de laagst betaalde banen blijft stabiel en neemt toe in de hoogst betaalde banen. Dit ten koste van het middensegment van de arbeidsmarkt. Toch zijn er vele baanmogelijkheden voor Zaanse ondernemers. En een sterkere toename van de werkgelegenheid is mogelijk. Mogelijkheden zien we in de persoonlijke dienstverlening, toerisme, horeca, cultuur, nieuwe vormen van zorg, de bouw (indien voldoende vernieuwend), kleinschalige industrie, het ambacht, kennisintensieve diensten en sociaal ondernemerschap. Minder goede perspectieven zijn er bij de overheid, in het onderwijs, de financiële dienstverlening en in de detailhandel.

Tweedeling

Sociale scheidslijnen en ruimtelijke uitsortering zien wij overal, ook in Zaanstad, toenemen. Aandacht voor het verkleinen van de kansenongelijkheid onder de Zaanse ondernemers is wenselijk. Al is enige nuancering ook op zijn plaats. Zaanstad wordt ten opzichte van andere steden nog gekenmerkt door een sterke menging en diversiteit in de wijken. Maar ook in Zaanstad worden de verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden steeds duidelijker zichtbaar. Houd rekening met mogelijke sociale verschraving in buurten en de concentratie van achterstanden in bepaalde wijken.

Energietransitie

Nederland moet de CO₂-emissies tot bijna nul reduceren in 2050. Dat betekent dat onze manier van wonen, werken, verplaatsen, recreëren, produceren en consumeren ingrijpend wijzigt. Dit heeft vergaande ruimtelijke consequenties (aardgasvrije wijken, zonneweiden, windturbines, warmtenetten, geothermie, CO₂-opslag) en de transitie moet voor gewone Zaanse ondernemers ook betaalbaar blijven. Het vraagt bovendien om intensieve samenwerking en afstemming met de regiogemeenten.

Verandering

De komende dertig jaar verandert er meer dan in de afgelopen driehonderd jaar. Veranderingen zorgen voor onzekerheid maar ook voor innovatie en kansen. Dit brengt – ondanks alle onzekerheden en risico's – de uitdaging om op diverse beleidsterreinen (economie, milieu, sociaal) innovatieve, ambitieuze en gedurfde oplossingen te stimuleren buiten de bestaande kaders.

Kansen en strategische uitdagingen

Variatie

Door de ligging in het hart van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) heeft Zaanstad een sterke positie en verweeft zich steeds meer met Amsterdam. Zet daarom in op het verder ontwikkelen en verbeteren van verbindingen en op het intensiveren van regionale beleidsafstemming. Benadruk de sterke kanten en de 'beleefbaarheid' van de variatie in Zaanstad als uniek deelgebied in de regio Groot-Amsterdam. De afwisseling van wonen en werken, van bedrijvigheid en (oud) Hollands landschap is ongekend, spannend en aantrekkelijk.

Verstedelijking

U moet zich voorbereiden op een groei van 20.000 tot 45.000 inwoners en zo'n 10.000 tot 20.000 extra woningen. In deze verstedelijkingsopgave wilt u verwachte groei accommoderen maar ook zorgen voor borging en verbetering van de kwaliteit van de Zaanse woon- werk- en leefomgevingen. Transformeer en verbeter bestaande (binnenstedelijke) gebieden, wijken en woningen, zorg waar nodig voor nieuwe woningen en koppel het aan andere urgente vraagstukken (verduurzaming, klimaatverandering, vergrijzing, tegengaan van kansenongelijkheid, aansluiten bij de dynamiek van Amsterdam). En blijf ook hier weer rekening houden met bereikbaarheid.

Economie, arbeidsmarkt en onderwijs

Zorg voor verdere differentiatie en goede regionale samenwerking voor een gezonde economie. Hoe beter de metropoolregio functioneert als één samenhangend economisch systeem, hoe beter de economische kansen voor Zaanstad. Versterk uw arbeidsmarktbeleid. Zorg voor het bevorderen van het ondernemerschap en een optimale werking van de arbeidsmarkt. Het voortdurend leren, bijleren en omscholen en het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden is daarvoor cruciaal. Zorg dus voor aandacht voor de verbetering van de kwaliteit en variatie van het onderwijs. En zet in op het actief integreren van het onderwijsbeleid met het jeugd- en participatiebeleid.

Sociaal

Besteed aandacht aan het verkleinen van de sociale scheidslijnen in Zaanstad. Hanteer bijvoorbeeld verschillende huurniveaus, woonlabeling, intakegesprekken en de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek (Wbmgp) om zo de bevolkingssamenstelling in wijken meer divers te maken en bestaande verschillen tussen wijken te verkleinen.

Duurzaamheid

Blijf investeren in de transitie op het gebied van energie en grondstoffen. Dit krijgt al een plek in de Zaanse Energie Agenda. Zo wordt de stad duurzamer, maar ook meer leefbaar en economisch sterker. Zorg voor maatregelen om deze transitie te versnellen want Zaanstad is hierin (nog) geen koploper in Nederland.

1 Inleiding

De algemene G32-trendstudie als basis en vertrekpunt

Platform31 heeft voor alle G32-steden een algemene trendstudie gemaakt ‘*Vergaand veranderen, slim verschillen, duurzaam verbinden. Stedelijke trends en opgaven voor 2018 e.v.*’. Om de bruikbaarheid van de trendstudie te vergroten voor de nieuwe bestuursperiode en daarna is een nadere toespitsing voor Zaanstad gemaakt. Welke trends zijn vooral voor Zaanstad van belang? Wat zijn de sterke en zwakke punten van Zaanstad in het licht van de trends en ontwikkelingen? En waarover moet nagedacht worden met de stakeholders in de stad? Wat zijn de opgaven waarover men continu in gesprek is met de stad? Waar liggen de kansen voor de Zaanse denkers, doeners en durvers?

De aanpak om te komen tot de Zaanse verbijzondering van de trendstudie

Voor de trendstudie is gebruik gemaakt van statistische gegevens van het team Onderzoek en Statistiek van de afdeling Audit & Onderzoek van de gemeente, diverse beleidsdocumenten van de gemeente en van publicaties van Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), Atlas voor Gemeenten e.a. De selectie van documenten die gebruikt is voor de Zaanse trendstudie is verre van uitputtend. Zij zijn gebruikt om de ontwikkelrichting van Zaanstad en de opgaven waar de stad staat, te doordenken in het licht van de trends, ontwikkelingen en opgaven. De schets van de toekomst van Zaanstad en de opgaven voor de komende jaren in de Zaanse trendstudie zijn geen blauwdruk, recept of routekaart.

Door middel van diverse presentaties van de bevindingen naar het eindproduct

In een aantal stappen is de tekst van de trendstudie getoetst, aangescherpt of genuanceerd. Op 17 juli jl. is voor een grote groep medewerkers, wethouders, de burgemeester en raadsleden een presentatie verzorgd in Filmtheater De Fabriek. Vervolgens zijn de bevindingen over de toekomst van Zaanstad op 25 juli jl. bediscussieerd en aangevuld met de inzichten van tien smaakmakers tijdens een bijeenkomst in Huis130 in Westzaan. De smaakmakers zijn op de een of andere wijze betrokken bij het Zaanse; ofwel omdat ze er wonen of gewoond hebben, ofwel omdat ze er vanuit hun professie werkzaam zijn. Tenslotte zijn op 19 september jl. de bevindingen besproken met het college van B&W en de Directie en op 12 oktober jl. met de gemeenteraad. Al deze presentaties en besprekingen hebben geleid tot diverse aanscherpingen en verduidelijkingen die verwerkt zijn in het rapport *Stad in verandering en groei. Belangrijke trends, ontwikkelingen en opgaven voor Zaanstad 2018 e.v.*

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de trends en ontwikkelingen voor Zaanstad beschreven. Dit is aanvullend op de algemene trendstudie voor alle G32-steden¹ en maakt gebruik van Zaanse gegevens. In het licht van de trends en ontwikkelingen en de specifieke kenmerken van Zaanstad worden in hoofdstuk 3 de sterke punten van Zaanstad samengevat en in hoofdstuk 4 de kwetsbaarheden. Dit leidt tot een aantal opgaven waarop de gemeente kan volhouden en kan doorpakken (hoofdstuk 5) en een aantal opgaven waaraan men – gezien de trends, ontwikkelingen en Zaanse opgaven – meer aandacht zou kunnen besteden de komende jaren. Door de tekst zijn in tekstkaders diverse suggesties opgenomen op welke wijze de denkers, durvers en doeners in Zaanstad de kansen kunnen benutten en nog beter kunnen inspelen op de Zaanse opgaven.

¹ Koos van Dijken (red.), *Vergaand veranderen, slim verschillen, duurzaam verbinden. Stedelijke trends en opgaven voor 2018 e.v.*, Platform31, Den Haag, 2017.

2 Zaanse trends en ontwikkelingen

Demografische trends en ontwikkelingen

Zaanstad groeit en verandert qua bevolkingssamenstelling

Zaanstad groeit de komende twintig/vijfentwintig jaar van 154.000 inwoners naar mogelijk zelfs 200.000 inwoners. En het aantal huishoudens neemt toe van 70.000 naar, als jongste verwachting, 90.000 huishoudens.² Deze groei is ook alleen maar mogelijk als er zo'n 20.000 woningen bijkomen. Dit moeten, naast woningen voor jonge gezinnen, ook in voldoende mate woningen zijn voor oudere, eenpersoonshuishoudens.³ Dit betekent dat er in deze eenpersoonshuishoudens ook maar één inkomen is. Zodat, naast de vraag of de Zaanse woningen wel aansluiten bij de toekomstige woonwensen van deze huishoudens, óók de betaalbaarheid van de woningvoorraad (bestaand en nieuw) een issue wordt. Dit zal gezien de relatief lage gemiddelde huishoudinkomens in Zaanstad zeker een vraagstuk worden voor het beleid en de politiek.

Geen ontgroening, wel vergrijzing

In Zaanstad is er nog geen sprake van ontgroening, zoals in vele andere plekken wel het geval is. Daarbij wordt de bevolking steeds gemêleerder. Van de jongeren die nu opgroeien heeft zo'n 30 procent een niet-westerse achtergrond.⁴ Verder verdubbelen de 80-plussers ruim in de komende twintig jaar; van iets meer dan 6.000 nu naar zo'n 14.000/15.000 in het jaar 2040.⁵ Voor deze ouderen is wonen en zorg in de wijk/buurt een belangrijk vraagstuk, veranderen de woonwensen en zij doen een groot beroep op specifieke voorzieningen. Dit is een belangrijke trend omdat in verschillende delen van de stad de vergrijzing op verschillende momenten plaatsvindt.⁶

Toename potentiële beroepsbevolking wordt belangrijke positieve vestigingsplaatsfactor

Opmerkelijk in Zaanstad is dat de potentiële beroepsbevolking naar verwachting niet afneemt in de komende twee decennia. De groep 15- tot 67½-jarigen (een benadering van de potentiële beroepsbevolking) groeit nog met bijna drie procent, terwijl in heel Nederland de potentiële beroepsbevolking met meer dan zes procent afneemt.⁷ Dit kan de concurrentiepositie van Zaanstad verbeteren en Zaanstad aantrekkelijk maken als vestigingsplaats voor bedrijven.

² Staat van Zaanstad, blz. 7.

³ Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Veel jonge gezinnen verlaten de grote stad', *Nieuwsbericht*, 7 november 2017.

⁴ Staat van Zaanstad, blz. 5, 6 en 8.

⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), *Regionale prognose bevolking 2017-2040* (Statline).

⁶ Staat van Zaanstad, blz. 9.

⁷ Berekening Platform31 op basis van CBS (Statline), *Regionale prognose bevolking 2017-2040*.

Economische trends en ontwikkelingen

Economie wordt een zandlopereconomie

Wij zien overal dat de economie in toenemende mate een zandlopereconomie wordt en dat er – vooral in de Randstad – sprake is van baanpolarisatie.⁸ Dit betekent dat de werkgelegenheid in de laagst en hoogst betaalde beroepen als aandeel in de werkgelegenheid toeneemt ten koste van banen in het middensegment. Omdat een deel van de middelbaaropgeleiden naar de onderkant van de arbeidsmarkt wordt geduwd, staan de lonen aan de onderkant van de arbeidsmarkt onder druk. Deze ontwikkeling kan voor Zaanstad – met relatief veel lage(re) middeninkomens en weinig hoogopgeleiden – negatief uitpakken.⁹ De druk op het middensegment maakt de inkomenssituatie en de werkzekerheid voor de onderkant van de arbeidsmarkt zorgwekkend. Het is voor hen moeilijker om een baan te behouden en om opnieuw de arbeidsmarkt te betreden als dat nodig is. Deze druk uit zich onder andere in het hoge beroep van Zaanstankanten op het sociale vangnet.¹⁰

Nog onvoldoende profijt van de dynamiek van Amsterdam

Als industriestad heeft Zaanstad in de jaren tachtig forse klappen gehad in termen van bedrijvigheid en werkgelegenheid. In de decennia daarna heeft Zaanstad ook veel minder geprofiteerd van de sterke groei in Amsterdam. De economische structuur van Zaanstad kent een relatieve oververtegenwoordiging van de traditionele industrie, de bouw en de verzorgende dienstverlening (schoonmaak, verhuur, beveiliging) en een ondervertegenwoordiging van kennisintensieve zakelijke diensten, nieuwe vormen van stuwende bedrijvigheid, recreatie en toerisme.¹¹ De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit ligt onder het Nederlandse gemiddelde en ruim onder het gemiddelde van Groot-Amsterdam.

⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam, 2013, blz. 149-153; Wiljan van den Berge en Bas ter Weel, *Baanpolarisatie in Nederland*, CPB Policy Brief 2015/13, Den Haag, 2013. Nikolaos Terzidis, Raoul van Maarseveen en Raquel Ortega-Argilés, *Employment Polarization in Local Labor Markets: the Dutch case*, CPB Discussion Paper 358, Den Haag, 2017.

⁹ *Staat van Zaanstad*, blz. 16, 21 en 23.

¹⁰ *Staat van Zaanstad*, blz. 20.

¹¹ De kennisintensieve diensten zijn in Zaanstad ondervertegenwoordigd, maar groeien wel snel. Deze groei kan zelfs versnellen als deze sector, mede vanwege de hoge huisvestingskosten in Amsterdam, uitkijkt naar huisvesting in de omgeving van Amsterdam.

Moeizame werkgelegenheidsontwikkeling

Door de sectorstructuur is de banenontwikkeling in Zaanstad minder voorspoedig dan in heel Nederland, de provincie Noord-Holland en alle G32-steden gemiddeld. De afgelopen zestien jaar (2000 tot 2016) nam het aantal banen in Zaanstad met bijna 4% toe, bij alle G32-steden met 10% en in heel Nederland met 12%.¹² Wordt naar de afgelopen vijf jaar gekeken (2012 tot 2016) dan

neemt het aantal banen in Zaanstad met bijna 2% af, in heel Nederland slechts met 0,2% en stijgt het aantal banen in de provincie Noord-Holland met bijna 4%.¹³ Wel is er sinds 2015 weer sprake van banenstijging. Bijna honderd banen in 2015 en ruim achthonderd banen in 2016.

Voor de toekomst volop kansen voor nieuwe bedrijvigheid en nieuwe banen

Wat mag voor de toekomst verwacht worden? De economische kansen liggen op het terrein van persoonlijke dienstverlening, toerisme, horeca, cultuur, nieuwe vormen van zorg¹⁴, de bouw (indien voldeende vernieuwend), slimme fabrieken, kleinschalige industrie, ambacht en sociaal ondernemerschap. Vooral de transitie naar een meer duurzame economie en samenleving biedt vele nieuwe economische kansen (duurzame energie, aanleggen van nieuwe infrastructuur en netwerken, circulaire economie). Minder gunstige perspectieven zijn er voor de werkgelegenheid bij de overheid¹⁵, in het onderwijs, de financiële dienstverlening en in de detailhandel. Veelal sectoren waarin Zaanstad niet sterk is.

Sociale scheidslijnen

Sociale scheidslijnen, bestaansonzekerheid en maatschappelijk ongenoegen

De afgelopen decennia is de inkomensbescherming door middel van sociale zekerheidsregelingen sterk afgenomen. Deze forse toename van de bestaansonzekerheid correleert met toegenomen maatschappelijk ongenoegen.¹⁶ De afname van de bestaansonzekerheid, het toegenomen maatschappelijk ongenoegen en de sociale scheidslijnen bestaan ook in Zaanstad. In Zaanstad en in de rest van Nederland is er in toenemende mate sprake van fragmentatie, segmentatie en kansenongelijkheid, tussen meedoen en niet-kunnen meedoen, tussen de oude Zaankanter en de nieuwe instroom, en het in

¹² Koos van Dijken (red), *Vergaand veranderen, slim verschillen, duurzaam verbinden. Stedelijke trends en opgaven voor 2018 e.v.*, Platform31, Den Haag, 2017, blz. 11, 12.

¹³ Berekening door Platform31 op basis van LISA-gegevens. Volgens de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek is er in Zaanstad sprake van een zeer lichte stijging met 100 banen Zaanstad van december 2012 tot december 2016 (CBS, *Statline*, banen van werknemers in december voor Zaanstad).

¹⁴ Naar verwachting zijn er bijvoorbeeld de komende jaren 100.000 mensen extra nodig in de ouderen- en verpleeghuiszorg en 70.000 mensen in de bouw.

¹⁵ Het is ook denkbaar dat het belang van de overheid weer gaat toenemen. In een steeds meer gefragmenteerde samenleving en groepen inwoners met verschillende waarden, normen en soms feiten moeten er toch ook besluiten genomen worden. Ook de grote uitdagingen van vandaag de dag – klimaatverandering, vergrijzing, groeiende ongelijkheid – zijn alleen met overkoepelende, gemeenschappelijke oplossingen goed aan te pakken. Mathijs Schiffrers, "Robots en werk Hasan Bakhshi onderzoeker", in: *Het Financieele Dagblad, FD Weekend Morgen*, 4 november 2017, blz. 4 en 5.

¹⁶ In rapportcijfers uitgedrukt daalde de inkomensbescherming van 7,1 in 1980 naar 4,7 in 2015. Met als gevolg dat de inkomenszekerheid met 34 procent daalde en de werkzekerheid met 27 procent. J.C. Vrooman, *Meedoen in onzekerheid. Verwachtingen over participatie en protectie*, oratie Universiteit Utrecht, 2016.

toenemende mate samenklonteren van 'ons-soort' mensen. Vooral de verschillen tussen hoog- en laag-opgeleiden worden steeds duidelijker zichtbaar. In de verbanden waar mensen elkaar tegenkomen (wonen, werken, onderwijs) is in toenemende mate uitsortering waar te nemen. Er dreigt het gevaar van sociale verschraving in buurten¹⁷ en er zijn belangrijke verschillen in het gebruik van sociale voorzieningen in de Zaanse wijken. De Zaankanters met een laag inkomen wonen ruimtelijk geconcentreerd in bepaalde wijken. Het gebruik van sociale voorzieningen is vooral hoog in Poelenburg (wijk 12) en Pelders- en Hoornseveld (wijk 13), en relatief laag in Assendelft-Noord (wijk 72) en Assendelft-Zuid (wijk 71). Daarbij vraagt de snel veranderende samenleving steeds meer van de mensen en bestaat er de zorg of iedereen wel kan meekomen. Dat zie je bijvoorbeeld in Poelenburg met relatief veel kansarmen, bijstandsgerechtigden en mensen met een taalachterstand. Dat zie je ook omdat een vijfde van de Zaankanters moeite heeft met rondkomen, een toenemend aantal kinderen in armoede leeft en de mate van eenzaamheid is hoog.¹⁸

Nog relatief grote diversiteit en menging in Zaanse wijken

Toch is de diversiteit en menging in de Zaanse wijken met de score van +/- 4,2 op sociale samenhang (homogeniteit en mutatie-grad) groter dan in de provincie Noord-Holland gemiddeld, vergelijkbare gemeenten tussen de 100.000 en 300.000 inwoners en gemiddeld in heel Nederland.¹⁹ Wel is er ook in toenemende mate sprake van een tweedeling op de arbeidsmarkt tussen degenen die zich kunnen aanpassen en meekunnen met de nieuwe ontwikkelingen en gevraagde vaardigheden en zij die dat niet kunnen (door gebrek aan capaciteiten voor de moderne samenleving, onvoldoende sociale vaardigheden, handicaps, laaggeletterdheid). Er zijn grote verschillen in economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal waar de Zaankanters, net als de overige Nederlanders, over beschikken.²⁰ Hoewel de Zaanse samenleving wordt gekenmerkt door een sterk sociaal weefsel en een constructieve sfeer, zien de smaakmakers het als een belangrijke overheidstaak om de verschillen en spanningen tussen bewoners in de stad en wijken beheersbaar te houden, om iedereen erbij te houden en om ervoor te zorgen dat de 'onderkant' van de samenleving niet verder wegzakt.

¹⁷ Gemeente Zaanstad, *Zaans Evenwicht, Een toekomstrichting*, Zaanstad, 2009, blz. 18.

¹⁸ *Staat van Zaanstad*, blz. 34 en 35.

¹⁹ *Waarstaatjegemeente.nl*

²⁰ Jeroen Boelhouwer, Mérove Gijsberts en Cok Vrooman, "Nederland in meervoud", in: Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer, *Vershil in Nederland*, Sociaal Cultureel Planbureau, Cultureel Rapport 2014, Den Haag, 2014, blz. 283 – 319; J.C. Vrooman, *Meedoen in onzekerheid. Verwachtingen over participatie en protectie*, Utrecht, 2016.

Technologische trends en ontwikkelingen

Ingrijpende veranderingen door technologische ontwikkelingen

Ontwikkelingen op het gebied van technologie beïnvloeden producten, diensten, sectoren én de stad ingrijpend. De komende jaren zal sprake zijn van een versnelling in de technologische ontwikkeling en zullen innovaties tot stand komen op het snijvlak van kennisgebieden (nanotechnologie, biotechnologie, informatietechnologie, cognitieve wetenschappen et cetera). De gevolgen van de digitale revolutie worden wereldwijd gevoeld in alle delen van de samenleving. Technologie leidt tot transitie op alle gebieden: verkeer en vervoer, robotica, economie, zorg, de financiële sector, detailhandel en politiek. Alhoewel de gevolgen niet zijn te voorspellen, geldt in algemene zin dat op de korte termijn de gevolgen overschat worden en op de lange termijn gevolgen onderschat.

Verlies aan banen, maar ook vele nieuwe kansen

Naar verwachting gaan door de technologische ontwikkeling vooral in het middensegment banen verloren. Aan de andere kant weten we nog niet wat robotica, kunstmatige intelligentie, big data e.d. gaat opleveren aan nieuwe producten, diensten en beroepen (denk aan programmeurs, designers, robottrainers en monteurs).

De onverwachte en onvoorspelbare combinaties van nieuwe technologieën leiden tot een uitbreiding van zowel oplossingen als problemen. Zo zijn deelplatforms (Peerby, Snappcar) een oplossing voor de uitputting van grondstoffen in de huidige economie. Met Smart Grids, waarbij Zaanstad in de metropool-regio bestuurlijk trekker is, kan het energieverbruik afnemen en kan het gebruik van duurzame energie toenemen. Tegelijkertijd veroorzaken ze ook nieuwe problemen (wenselijk/noodzakelijke regelgeving rond Uber, verlies sociale cohesie en overlast door Airbnb).

Veiligheidstrends

Daling van de geregistreerde criminaliteit

De voor burgers ingrijpende criminaliteit (straatroof, inbraken, overvallen, geweldsmisdrijven) neemt al jaren af. Dat is niet alleen in Nederland zo, maar ook in Zaanstad. Het aantal straatroven ligt de helft lager dan in 2013 en het openlijk geweld is afgenomen. Daarbij zijn de cijfers voor Zaanstad beter dan voor heel Nederland en voor vergelijkbare gemeenten met tussen de 100.000 en 300.000 inwoners op het terrein van vernieling en beschadiging per 1.000 inwoners, geweldsmisdrijven, vernieling en openbare orde, diefstallen en verkeersmisdrijven. Betere beveiligingsmaatregelen en steviger overheidsop treden verklaren deze trend. Daarmee kan deze trend zich doorzetten. Toch vertaalt zich dat in Zaanstad – in tegenstelling tot heel Nederland en vergelijkbare gemeenten – niet in een sterke afname van de beleefde overlast en onveiligheid van de Zaanstaders. Dit kan te maken hebben met de toenemende overlast van verwarde personen, de toename van woonoverlast, burenruzies en geluidsoverlast, het hogere aantal winkeldiefstallen dan in vergelijkbare gemeenten en het relatief grote aantal Zaanstaders dat constateert dat drugshandel en drugsgebruik wel eens voorkomt in de buurt. In Zaanstad geeft 28 procent van de inwoners aan dat drugshandel en drugsgebruik wel eens voorkomt in de buurt; terwijl in alle gemeenten met 70.000 inwoners en meer dit percentage 24 procent is.²¹

Belangrijke en belangrijker vormen van criminaliteit niet (goed) gemeten

Tegenover de daling van de high impact crimes staat dat belangrijke vormen van criminaliteit niet of niet goed worden gemeten (onder andere fraude, milieucriminaliteit, cybercriminaliteit, omkoping en corruptie). Een veelal onderschatte ontwikkeling is de toename van de ondermijning. Met fraude (uitkeringen, zorg, toeslagen, faillissementen, vastgoed), hennepcultuur, synthetische drugs, cocaïnehandel, illegaal

²¹ *Waarstaatjegemeente.nl* (openbare orde en veiligheid); *Staat van Zaanstad*, blz. 38 en 39.

gokken en illegale prostitutie wordt in Nederland 16 miljard euro “verdiend”. Het aantal wietplantages dat wordt opgerold in Zaanstad (gemiddeld 45 per jaar in de periode 2010 tot 2013) kan niet meer dan een topje van de ijsberg zijn. Immers landelijk wordt er van uitgegaan dat het opgeruimde aantal hennepplantages slechts tien procent is van het eigenlijke aantal kwekerijen. Het is niet uitgesloten dat dit percentage in Zaanstad – gezien de ligging, het havengebied, de oude industrieterreinen en bedrijfsgebouwen, en het buitengebied – nog lager ligt. De bedreiging van de ondermijning is dat het de sociale zekerheid aantast, er voor zorgt dat “normaal werken” niet meer loont en tot omkoping, intimidatie en geweld leidt waar ook ambtenaren en bestuurders het slachtoffer van worden. Een trend en ontwikkeling is verder dat de cybercriminaliteit toeneemt en dat de cybersecurity daar geen gelijke tred mee houdt. Ramingen duiden er op dat één op de negen Nederlanders (11%) slachtoffer is van cyberdelicten (identiteitsfraude, koop- en verkoopfraude, hacken, cyberpesten) en dat de schadeomvang in Nederland 10 miljard euro bedraagt (waarvan 2,4 miljard euro in de publieke sector).

Trends op het gebied van wonen en ruimte

De verschillen in Nederland tussen regio's, steden en binnen steden nemen toe

Met de kleiner wordende huishoudens, de sterke toename van het aantal eenpersoonshuishoudens, de vergrijzing en de toenemende koopkracht zal de noodzaak om de woon- en leefmilieus te verbeteren naar verwachting sterker worden. In de Randstad blijkt dat “werken wonen volgt” en het is niet aanneemelijk dat dit zal veranderen. Als gevolg hiervan gaan gemeenten, steden en regio's elkaar steeds sterker strategisch beconcurreren op de kwaliteit, variatie, duurzaamheid, nabijheid van groen, natuur en water van hun woon- en leefomgevingen, én bereikbaarheid. Een onderdeel hiervan zijn de stedelijke voorzieningen (scholen, ziekenhuizen, cultuur, hoogwaardige horeca en winkels, historische binnenstad). Ook is er sprake van wijzigende geografische patronen. Het ‘daily urban system’ dijt uit, er is een trek naar de stad, en voor specifieke groepen (jongeren, alleenstaanden, kenniswerkers) neemt het belang van suburbanisatie af.

Grote binnenstedelijke, lastige nieuwbouw- en transformatieopgave

Door de crisis viel de nieuwbouw en herstructurering de afgelopen jaren aanzienlijk terug. Ook voor Zaanstad is er een aanzienlijke nieuwbouwopgave van duizend woningen per jaar. Deze moeten bovendien binnenstedelijk op lastige locaties gerealiseerd worden. Door de sterk wijzigende bevolkings- en huishoudenssamenstelling is tevens een belangrijke vraag voor de toekomst welke woningen men waar moet bouwen.

De ruimtelijke consequenties van de duurzaamheidstransitie in regionale samenwerking aanpakken

De verduurzaming en de energietransitie staat met stip op nummer één als ruimtelijke trend. De trends op het gebied van verduurzaming hebben allemaal vergaande ruimtelijke consequenties. Of het nu gaat over de stedelijke energietransitie, meer duurzame energie, windturbines, zonneweiden of over de noodzakelijke CO₂-opslag.

Ingrijpende duurzaamheidstransitie

Drie ingrijpende transitie met ingrijpende consequenties voor alle Zaankanters

De komende dertig jaar moet onze manier van wonen, werken, verplaatsen, recreëren, produceren en consumeren ingrijpend wijzigen om de CO₂-emissies aanzienlijk te reduceren. Het gaat om drie grote veranderingen die de overheid moet bevorderen: van fossiel naar schoon, van centraal naar decentraal en van eenrichtingsverkeer naar tweerichtingsverkeer.²² Voor Zaanstad zijn belangrijke aandachtspunten in de energie- en duurzaamheidstransitie:

- de investeringen die nodig zijn voor energiebesparing in bestaande woningen (woningen die gemiddeld niet of nauwelijks energiezuinig zijn) en gebouwen (ook van de gemeente en de verbonden instellingen);
- het ondersteunen van grootschalige energiebesparing bij de Zaanse industrie;
- het realiseren van een regionaal warmtenet voor de duurzame warmte voor woningen en gebouwen;
- het bevorderen van het benutten van schone elektriciteit van zon door o.a. collectieve inkoopacties van zonnepanelen;
- ruimte bieden aan de ontwikkeling van windparken, zonneweiden en biomassacentrales;
- in mindere mate nucleaire emissie voertuigen (draagt ook bij aan de verbetering het woon- en leefklimaat in Zaanstad).

²² Raadsinformatiebrief, *Voortgang project Zaanse Groene*, 2017/47343.

Leidende rol van de nationale én lokale overheid noodzakelijk

Bij een deel van de veranderingen is een belangrijke rol weggelegd voor de lokale overheid. De lokale overheid wordt naar verwachting, verantwoordelijk voor de regie op een lokale, duurzame energievoorziening.²³ Daarbij legt het Rijk de nadruk op warmte. Daar speelt de discussie over het vermijden van aardgas in de gebouwde omgeving een stuwende rol. De nu nog wettelijk geregelde 'gasaansluitplicht' wordt vervangen door een 'recht op warmte'. Al deze veranderingen hebben invloed op het energieverbruik, de gebouwde omgeving en de bestaande netten en leggen tevens een andere claim op de beschikbare ruimte, zowel bovengronds als ondergronds.

Bestuurlijke trends en ontwikkelingen

De steden worden geconfronteerd met een verandering van tijdperken in plaats van een tijdperk van verandering. De komende dertig jaar verandert er meer dan in de afgelopen driehonderd jaar. Steden bevinden zich op een kantelpunt. Oude kennis, wijsheden, vuistregels, vaardigheden en activa verliezen hun waarde en betekenis. Van een hiërarchische top-down samenleving gaan we naar een duurzame, bottom-up netwerkmaatschappij. Veranderingen zorgen voor onzekerheid maar ook voor innovatie en kansen. Een belangrijke opgave is daarbij om oog te hebben voor de kleinschalige ontwikkelingen, nieuwe initiatieven en nieuwe actoren. Die vormen de mogelijke onderstroom van een nieuw systeem en een nieuwe aanpak.

Veel stedelijke uitdagingen vergen het zoeken naar innovatieve oplossingen buiten de bestaande kaders. "Je kunt het nieuwe niet willen op de oude manier". Nieuw en ander beleid is veel moeilijker omdat het gepaard gaat met creatieve destructie, allerlei weerstanden oproept en gevestigde belangen aantast. Ander beleid leidt tot problemen (en verzet) van partijen die geïnvesteerd hebben in – en grote belangen hebben bij – het continueren van het bestaande pad. Nieuw en ander beleid brengt transitiepijn met zich mee. Het is een grillig proces, met onzekere uitkomsten, met grote belangen, die zich uit lijfsbehoud roeren. Dat vereist niet alleen de intentie tot ruimte voor anders, maar ook het vermogen om die grillige transitieprocessen te doorlopen, te kanaliseren en tot een goed einde te brengen. Dat gaat over vernieuwen, maar ook over beschermen, verdelen, compenseren, loslaten of radicaal doorduwen. De rol van de overheid is om het bestaande met 'meer' en 'beter' beleid verder te brengen. Maar voor een belangrijk deel ook om op diverse beleidsterreinen – economie, milieu, sociaal – ingrijpende vernieuwingen te stimuleren.

²³ *Rijks Energie Agenda*, december 2016.

3 De sterke punten van Zaanstad

In het licht van de trends en ontwikkelingen en de kenmerken van Zaanstad (hoofdstuk 2) kunnen de sterke punten van Zaanstad samengevat worden (hoofdstuk 3). Dit biedt vervolgens, naast de kwetsbaarheden (hoofdstuk 4), de gelegenheid om in hoofdstuk 5 en 6 de belangrijke opgaven voor de toekomst van Zaanstad te benoemen.

Ligging, ligging en ... ligging

Zaanstad ontleent een zeer sterke positie door zijn ligging in het hart van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) en is steeds sterker verweven met Amsterdam. Het wordt steeds meer één stedelijk weefsel. Zaanstad profiteert van de dynamiek en de sterke economische ontwikkeling van Amsterdam. Dit komt onder andere tot uiting in de snellere verkoop van huizen en de sterke stijging van de woningprijzen in Zaanstad op dit moment. Er is ook een sterke verhuisrelatie met Amsterdam, waarbij Zaankanters naar Amsterdam verhuizen, maar nog meer Amsterdammers naar Zaanstad toekomen.²⁴ Zo komt in Zaandam ongeveer dertig procent van de nieuwe bewoners uit Amsterdam. De ligging en de verwevenheid met Amsterdam – en de bereikbare banen in Amsterdam – maakt een belangrijk onderdeel uit van de woonaantrekkelijkheid van Zaanstad.

Naar bevolkingsomvang neemt Zaanstad plaats 16 in van de vijftig grootste Nederlandse steden. In woonaantrekkelijkheid neemt Zaanstad binnen deze vijftig steden plaats 24 in. Deze plaats wordt vooral verklaard door de bereikbaarheid van banen (plaats 10) en de veiligheid (plaats 13). Zaanstad doet het minder goed in cultureel en culinair aanbod, het percentage koopwoningen, en de nabijheid van (of verbondenheid met) natuurgebieden. De relatief sterke en zwakke punten zorgen tezamen voor plaats 24 in woonaantrekkelijkheid. Zou Zaanstad niet dicht bij Amsterdam liggen, en de vele banen die bereikbaar zijn voor Zaankanters, dan zou de woonaantrekkelijkheid uitkomen op de zeer lage plaats 41. Een positie ver onder de positie van Zaanstad in aantal inwoners. Door de feitelijke ligging van Zaanstad schuift de woonaantrekkelijkheid maar liefst 17 plaatsen op (van plaats 41 naar plaats 24).²⁵

Uniek deelgebied in regio Groot-Amsterdam

Gevarieerd, spannend en aantrekkelijk woon-, leef- en werkgebied

Zaanstad is een uniek deelgebied in de regio Groot-Amsterdam. De regio Groot-Amsterdam (Amsterdam, Zaanstad, Amstelveen, Diemen, Schiphol en Haarlemmermeer) is voor Zaanstad van groot belang en biedt Zaanstad en de Zaankanters vele kansen. Met het wonen en werken dwars door elkaar, de woningen en de bedrijvigheid aan de Zaan, het industrieel erfgoed, de molens, de groene houten huizen, het open landschap aan de rand van de stad, de binnenstedelijke bedrijfsterreinen, de transformatiemogelijkheden van Hembrug en Achtersluispolder is Zaanstad een uniek deelgebied in de regio Groot-Amsterdam. Zaandam, Koog aan de Zaan, Zaandijk en de kernen aan de noordkant hebben elk hun eigen unieke, elkaar versterkende, karakter en identiteit. De variatie is ongekend, spannend en aantrekkelijk. De 'beleefbaarheid' van de variatie kan daarbij wel versterkt worden.

Goede verbindingen van groot belang

Om Zaanstad zich goed verder te laten ontwikkelen en om tot een krachtig stedelijk weefsel te komen, zijn goede verbindingen in en tussen de kernen, wijken, buurten en in de regio onontbeerlijk. Goede

²⁴ Staat van Zaanstad, blz. 43.

²⁵ Gerard Marlet en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeente 2017*, Utrecht, 2017, blz. 232. Staat van Zaanstad, blz. 42.

verbindingen met de auto, met de (snel)fiets, met OV, met nieuwe metrolijnen (van Wibautstaat naar Wibautstraat), over het water en met breedbandverbindingen. Maar ook met goede psychologische verbindingen door als Zaankanter niet alleen trots te zijn op Inverdan maar je ook onderdeel te voelen van de regio. De bereikbaarheid is van belang, omdat de kracht van de stad mede bepaald wordt door de hoeveelheid banen die bereikbaar is. Dat is goed in Zaanstad (plaats 10 van 50 steden), maar moet ook goed blijven.

Afstemming en coördinatie van het beleid in de regio Groot-Amsterdam steeds belangrijker

Het 'daily urban system' van de Zaankanters (het geografische gebied waarbinnen de meeste inwoners wonen, werken, recreëren en van voorzieningen gebruik maken) is de regio Groot-Amsterdam (Amsterdam, Zaanstad, Amstelveen, Diemen, Schiphol en Haarlemmermeer).²⁶ Dit betekent ook dat het steeds belangrijker wordt om tot regionale afstemming en coördinatie te komen op het gebied van economie, arbeidsmarkt, onderwijs, wonen, bedrijfsterreinen en de duurzaamheidstransitie. Dan worden Zaanstad en Amsterdam nog meer dan de som der delen en kan bij een aantrekkende economie ook het aantal mensen in de kaartenbakken afnemen. De koers en aanpak van MAAK.Zaanstad sluit hier bijvoorbeeld uitstekend bij aan. Met een uitgekiend programma van wonen en bedrijvigheid in de Achtersluispolder wordt de verbinding met Amsterdam gelegd. De ontwikkelcapaciteit en de netwerken van de gemeente Amsterdam worden gebruikt om de gebiedsontwikkelingen in Zaanstad te versnellen. Maar op diverse terreinen (arbeidsmarkt, Omgevingswet, afstemming voorzieningen, bestuurlijke samenwerking) kunnen verdergaande stappen gezet worden.

²⁶ In de nieuwe gemeentekaart van Atlas voor Gemeente wordt het daily urban system voor Zaanstad nog breder getrokken door ook Almere erbij te betrekken. Op deze wijze omvat het daily urban system van Amsterdam en omstreken bijna 1,8 miljoen inwoners. Gerard Marlet en Clemens van Woerkens, *De nieuwe gemeentekaart*, Atlas voor Gemeente, Utrecht, 2014.

Groei bevolking, toename beroepsbevolking en positieve binnenlandse migratie

Sterke punten van Zaanstad zijn de verdergaande groei van de bevolking, het ontbreken van ontgroening en vooral de verwachte verdere toename van de potentiële beroepsbevolking. Daarbij is het positieve vestigingssaldo de belangrijkste oorzaak voor de (verwachte) bevolkingsgroei van Zaanstad. In de afgelopen jaren – en naar verwachting de komende jaren – vestigen zich méér mensen uit andere gemeenten in Zaanstad dan er Zaanse vertrekken naar andere gemeenten. Het binnenlandse vestigingsoverschot is in de afgelopen tien jaar gemiddeld bijna achthonderd nieuwe inwoners per jaar. Ook in de prognose van de toekomstige binnenlandse migratie wordt per saldo uitgegaan van een positieve binnenlandse migratie voor Zaanstad.²⁷ Het positieve binnenlandse migratiesaldo duidt er op dat Zaanstad aantrekkelijk is als woon- werk- en leefomgeving en naar verwachting aantrekkelijk blijft. Aantrekkelijk omdat er bijvoorbeeld voldoende banen (bereikbaar) zijn, betaalbare, goede woningen beschikbaar zijn, en de voorzieningen goed zijn.²⁸

Vernieuwingen in beleid

Vernieuwend, innovatief en experimenteel beleid wenselijk om de stedelijke opgaven aan te pakken

Veel stedelijke uitdagingen vergen nieuw en ander beleid, en innovatieve oplossingen buiten de bestaande kaders. Dit is ook van belang omdat de verschillen tussen de steden en regio's groter worden, het verschil tussen succes en falen geprononceerder wordt en het door de lagere economische groei lastiger wordt om verkeerde en niet-optimale keuzes te corrigeren. Met goed, innovatief, experimenteel en vernieuwend beleid kunnen en zullen de steden in de toekomst het verschil gaan maken. Daarbij

heeft de overheid de wijsheid steeds minder in pacht. De overheid kan de complexiteit van de samenleving niet meer oplossen met een regel, subsidiebeschikking of voorlichtingscampagne. De overheidsrol wordt het faciliteren van ontwikkelingen, het geven van ruimte, en het vaststellen van spelregels zodat de kracht van de Zaanse burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties gemobiliseerd kan worden.

Diverse voorbeelden van vernieuwend beleid in Zaanstad

In het verleden en in het huidige beleid zijn er diverse voorbeelden van goed, ander en innovatief beleid in Zaanstad. Zo heeft het bestuur in het verleden met het actieonderzoek *Hemelse Modder* bewezen vroeg oog te hebben voor de ingrijpende transformatie in het sociale domein. De noodzaak om tot een ingrijpende transformatie te komen van de systeemwereld van de gemeente naar de leefwereld van burgers en cliënten. Naast Leeuwarden en Enschede behoorde Zaanstad tot één van de koplopers in

²⁷ *Staat van Zaanstad*, blz. 7.

²⁸ Niet elke grote stad kent per definitie een positief migratiesaldo. In diverse krimpregio's worden negatieve binnenlandse migratiesaldi voor de steden verwacht (o.a. in Venlo en Maastricht), maar ook in bijvoorbeeld steden als Delft en 's-Hertogenbosch.

deze transformatie. Met de verbreding van het takenpakket van de sociale wijkteams (naast zorg, welzijn, jeugd, ook participatie en armoede) gaat Zaanstad door met de zorgvernieuwing. De analyses, ambities en gekozen richtingen van *MAAK.Zaanstad* passen nog steeds uitstekend bij de trends, ontwikkelingen en opgaven voor Zaanstad. *'t Lokaal* is een platform, kenniscentrum en hotspot op de bedrijventerreinen Noorderveld en Molletjesveer waar onderwijs, overheid en bedrijfsleven samenwerken om de bedrijfsterreinen veilig en vitaal te houden, duurzamer te maken en te laten aansluiten bij de ontwikkelingen in de metropoolregio Amsterdam. Met het *Datapakhuis* worden de open data van de gemeente toegankelijk gemaakt voor de vele partijen. Andere actuele voorbeelden zijn het *Koersbesluit Participatieopgave*, de oprichting van een *regionaal Participatiebedrijf*, de deelname aan de *City Deal Inclusieve Stad*, het *integraal aanpakken van de laaggeletterdheid* door het wijkteam Poelenburg, en het *actiegericht leren* om samen met de bewoners en professionals de vijf opgaven ('taal', 'jongeren', 'opvoeding en onderwijs', 'participatie/werk/armoede' en 'vuil') in de wijk Poelenburg en Peldersveld aan te pakken. Ook de intensivering met de sectoren Wijkbeheer en Onderhoud, en een intensievere samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam, moeten meer kansen gaan bieden voor Zaankanters met een lange, maar overbrugbare afstand tot de arbeidsmarkt.²⁹

²⁹ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 9.

4 De kwetsbaarheid van Zaanstad

In het licht van de trends en ontwikkelingen en de kenmerken van Zaanstad kunnen ook enkele kwetsbaarheden van Zaanstad samengevat worden. Dit biedt vervolgens de gelegenheid om in hoofdstuk 5 en 6 de belangrijke opgaven voor de toekomst van Zaanstad te benoemen.

Sociaaleconomische kenmerken

Zaanstad wordt gekenmerkt door een zwakke sociaaleconomische positie

Een van de kwetsbaarheden van Zaanstad is de zwakke sociaaleconomische positie. In de *Atlas voor gemeenten* staat Zaanstad wat dat betreft op plaats 39 van de vijftig Nederlandse steden. Een positie die de afgelopen tien jaar ook nog eens is verslechterd.³⁰ De sociale problematiek in Zaanstad wordt gekenmerkt door een relatief groot aantal bijstandsgerechtigden en arbeidsongeschikten, relatief veel laagopgeleiden, een ontwikkeling van het gemiddelde huishoudinkomen dat steeds verder negatief afwijkt van de ontwikkeling van het gemiddelde huishoudinkomen in heel Nederland, een vijfde van de Zaanse inwoners heeft moeite met rondkomen, een toenemend aantal kinderen leeft in armoede, er zijn relatief veel cliënten met een stapeling van sociale voorzieningen, en er zijn relatief veel inwoners die overgewicht hebben en die eenzaam zijn. Ondanks de zwakke sociaaleconomische positie van een deel van de Zaanse inwoners is het gebruik van de Wmo in Zaanstad relatief beperkt, de tevredenheid over het gebruik van de Wmo-voorzieningen groot en dat het gebruik van jeugdhulp niet zeer hoog is.³¹ Dit kan een aanwijzing zijn dat het sociale beleid relatief effectief is.

Relatief weinig banen in Zaanstad, maar vele baankansen in de regio

Het aantal banen per 1.000 inwoners is relatief laag in Zaanstad. In 2016 zijn er 606 banen in Zaanstad per 1.000 inwoners. Terwijl er in de vergelijkbare gemeenten, de provincie of in Nederland 20 tot 35 meer banen zijn per 1.000 inwoners. Daarnaast is de toename van het aantal banen vergeleken met andere steden en met Nederland laag. Deze kwetsbaarheid van Zaanstad en het beperkte aantal banen wordt gecompenseerd door de gunstige banenontwikkeling in Amsterdam. Vanuit de Zaanstreek werken circa 50.000 inwoners in Amsterdam. Daarmee vormt de Zaanstreek de grootste instroom aan arbeidskrachten voor de hoofdstad.³²

De daling en verdringing van middengroepen en laagopgeleiden

Vooraf kwetsbare positie voor de (administratieve) middenberoepen

Het werkgelegenheidsaandeel van beroepen met routinematige taken (zoals boekhouders, logistiek medewerkers, notarissen en administratief personeel) – vooral taken in het middensegment van de arbeidsmarkt – neemt af. Voor de steeds kleiner wordende groep laagopgeleiden zijn er vele banen beschikbaar (in horeca, recreatie, persoonlijke dienstverlening, het nieuwe ambacht e.d.) en het verlies van laagopgeleide banen door automatisering en door het verplaatsen van banen naar lage lonen landen heeft in belangrijke mate in het verleden reeds plaatsgevonden. Er is eerder kans dat deze banen deels weer terugkomen door het op kosteneffectieve wijze kunnen maken van allerlei nicheproducten met 3D-printing. Voor de lager opgeleiden is vooral het gevaar dat hun positie precair blijft en hun inkomen onder druk staat omdat een deel van de middengroepen naar beneden zakt en de lager

³⁰ Gerard Marlet en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeente 2017*, Utrecht, 2017, blz. 218.

³¹ *Staat van Zaanstad*, blz. 30, 31, 33 en 34.

³² *Staat van Zaanstad*, blz. 18.

opgeleiden verdringt of zal verdringen. Tussen de 12 procent en 28 procent van de huishoudens met een middeninkomen maakt in de loop van een jaar tijd een inkomensdaling mee en komt daardoor in een lagere inkomensklasse terecht.³³ Het betreft vooral de mbo'ers onder de middengroepen in routinematige administratieve functies die gevaar lopen. In totaal verdwijnen naar verwachting in Nederland 80.000 banen in de financiële dienstverlening, zijn reeds 150.000 administratieve banen de afgelopen vijf jaar verdwenen en zullen de komende vijf jaar nog eens 150.000 administratieve banen verloren gaan. Zaanstad kent veel middeninkomens en een deel van de lagere middeninkomens in kwetsbare, administratieve beroepen dreigt af te zakken naar lagere inkomensniveaus en kwetsbaarder worden.³⁴

Niet iedereen die een baan verliest door technologische ontwikkelingen zal zich kunnen aanpassen

Alhoewel de gevolgen van robots en andere slimme machines voor het werk en de arbeidsmarkt niet precies zijn te voorspellen (50% banenverlies of 10% banenverlies van vooral middengroepen) is het zeker dat er banen zullen verdwijnen, banen zullen veranderen en banen bij zullen komen. Daarbij zal sprake zijn van (groepen) mensen die niet mee kunnen komen, tijdelijk of permanent. De mensen die hun baan verliezen zullen niet altijd degenen zijn die aan de slag kunnen in de nieuw ontstane functies. Er zal sprake zijn van mismatches. Een tweedeling op de arbeidsmarkt tussen degenen die zich kunnen aanpassen en meekunnen met de nieuwe ontwikkelingen en gevraagde vaardigheden en zij die dat niet kunnen (door gebrek aan capaciteiten voor de moderne samenleving, onvoldoende sociale vaardigheden, laaggeletterdheid). Van een groei aan de bovenkant van de arbeidsmarkt en van een florerende economie profiteren ook de lager opgeleiden omdat het aantal banen aan de onderkant dan ook weer groeit (schoonmakers, klusjesmensen, hoveniers, obers e.d.). Van een strategie gericht op het versterken van de kwaliteit van de hele beroepsbevolking, onderwijs, permanente educatie en arbeidsmobiliteit profiteren alle Zaanstaders en alle bedrijven waar Zaanstaders werken.

Differentiatie economie gaat (te) langzaam

Disruptieve technologische en economische ontwikkelingen het beste op te vangen in een gediversifieerde (regionale) economie

De wereldwijde concurrentie vindt in toenemende mate plaats op het gebied van taken en minder tussen traditionele sectoren. Gediversifieerde regio's zijn het best geëquipeerd om de mogelijkheden te benutten van nieuwe radicale technologische ontwikkelingen. De diversificatie in Zaanstad is nog onvoldoende gerealiseerd en Zaanstad profiteert nog onvoldoende van de gevarieerde economie in de regio Groot-

³³ Godfried Engbersen, Erik Snel en Monique Kremer (red.), *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, WRR, Den Haag, 2017. De middenklasse wordt op drie manieren gedefinieerd. Door hun opleiding: middelbaar opgeleiden zijn personen met een mbo-, havo- of vwo-opleiding (een derde van de Nederlandse bevolking tussen de 25 en 65 jaar). Door hun beroepen: middenberoepen zijn routinematige dienstenberoepen (administratief, verkoop, zorg), kleine werkgevers, zelfstandigen, boeren, voormannen en hooggeschoolde handarbeid (een derde van alle werkenden in de leeftijd tussen 25 en 65 jaar heeft een middenberoep). Door hun inkomen: de middeninkomens zijn huishoudens met een huishoudinkomen tussen 60 procent en 200 procent van het mediane inkomen (de middeninkomens vormen 57 procent van alle huishoudens).

³⁴ *Staat van Zaanstad*, blz. 16 en 21.

Amsterdam. De banenontwikkeling in Zaanstad in de afgelopen jaren is teleurstellend gezien de sterke ontwikkeling in de regio Groot-Amsterdam. De sterke groei van het toerisme, de toegenomen verblijfsduur van buitenlandse gasten in de Zaanstreek en de groei in kennisintensieve diensten, compenseren klaarblijkelijk nog niet voldoende het banenverlies in andere sectoren.

ZZP'ers en kleinbedrijf steeds belangrijker voor de bedrijvigheid en de banenontwikkeling

Er treedt een belangrijke verschuiving op van de werkgelegenheid bij het grootbedrijf naar werkgelegenheid in het kleinbedrijf en bij ZZP'ers. En juist het aantal ZZP'ers is in Zaanstad (vooral in de bouw) relatief omvangrijk.³⁵ Naast de verschuiving van de werkgelegenheid van het grootbedrijf naar ZZP'ers ontwikkelen zich kleine, innovatieve, gespecialiseerde bedrijven, die nichemarkten bedienen en die zich richten op de ontwikkeling, design, regie en marketing van nieuwe producten en diensten. Wat daarmee ook verandert is de woon- en werkplek van de ondernemers. In toenemende mate is het woonhuis ook de werkplek. Veel nieuwe bedrijven en nieuwe ondernemers zijn actief in ICT en zakelijke dienstverlening, waarvan bijna negentig procent aan huis begint en ongeveer tweederde zelfs na vijf jaar nog het bedrijf vanuit huis runt. Door de bovengenoemde trend bieden woonwijken en buurten in toenemende mate een breed pallet van economische activiteiten: 45% van de stedelijke bedrijvigheid speelt reeds zich af in woonwijken.³⁶ Ook in Zaanstad is de grootste groei niet op bedrijventerreinen of kantoorlocaties maar in het centrum en een aantal woonwijken.³⁷ En de recente transformatie van leegstaande kantoren naar onder andere woningen en hotels draagt ook bij aan meer gemengde woon-, werk- en leefmilieus.³⁸ Door meer functiemenging wordt niet alleen de diversificatie verder bevorderd maar kan ook de monotonie van de Zaanse woonwijken uit de zestiger en zeventiger jaren worden doorbroken. Men kan door werken in leegstaande winkelpanden, pakhuizen, garages, parkeerplinten, hoekwoningen e.d. toe te staan meer mogelijkheden creëren voor werk- en broedplaatsfuncties in de wijken. Dit komt de levendigheid, aantrekkelijk en bedrijvigheid in Zaanstad ten goede.

³⁵ *Staat van Zaanstad*, blz. 24. Ruud Dorenbos, Barbara Heebels en Joost van Hoorn, *Zzp'ers in de G32-steden. Analyse, duiding en beleidsaanpakken*, Platform31, Den Haag, 2016. Uit de vergelijking met de andere G32-steden blijkt in Zaanstad 6.200 ZZP'ers werkzaam zijn (plaats 13 van de G32-steden), 7,8 procent van de beroepsbevolking (plaats 10 van de G32-steden), dat zij veelal man zijn en meer dan gemiddeld in de G32-steden van niet-Nederlandse komaf. Van de Zaanse ZZP'ers is 20 procent werkzaam in de bouw, terwijl voor de G32-steden gemiddeld 12 procent van de ZZP'ers werkzaam is in de bouw.

³⁶ Anne Risselada en Emma Folmer, *Bedrijvige wijken in bedrijvige steden. De wijk economie in vijf Nederlandse steden vergeleken*, Nicis Institute/Platform31, Den Haag, 2012.

³⁷ Joost Hagens, Maarten Kruger en Miles Copping, *Ruimte voor werken in de MRA van morgen: 2017-2030. Excellente werklocaties in de Metropoolregio Amsterdam. Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 (definitief concept)*, Bureau Buiten, Utrecht, april 2017.

³⁸ Kantorenmonitor BV, *De Zaanse kantorenmarkt binnen de Metropoolregio Amsterdam*, 23 mei 2017.

Kader 1 | Opties om in te spelen op de sterk veranderende economie

Om zo goed mogelijk in te spelen op de sterk veranderende economie en de concurrentievoordelen die steeds meer tijdelijk zijn, is het zaak om:

- de kansen die zich voordoen in de groeiende sectoren optimaal te benutten (o.a. persoonlijke dienstverlening, toerisme, horeca, nieuwe vormen van zorg);
- meer mensen mee te laten doen;
- de beroepsbevolking optimaal op te leiden, te bij- en omscholen en in te zetten op meer permanente educatie;
- te zorgen voor voldoende aanbod van bedrijfsterreinen, gemengde woon-werkmilieus en het industrieel erfgoed te benutten als broedplaats en tijdelijke broedplaats voor nieuwe vormen van bedrijvigheid;
- het imago van Zaanstad als ideale vestigingsplaats voor bedrijven een positieve impuls te geven.

(Te) langzame duurzaamheidstransitie

Lage duurzaamheidsscore in Zaanstad

Vergeleken met gemiddeld in Nederland is de duurzaamheidsscore van Zaanstad laag, het aantal zonne-energie installaties per 1.000 inwoners minder, het vermogen aan zonne-energie per 1.000 inwoners geringer, het aandeel hernieuwbare energie kleiner en het gasverbruik van woningen daalt in Zaanstad minder snel dan in heel Nederland. Met het dalen van het gasgebruik per Zaanse woning worden eerste stappen gezet in het beperken van de CO₂-uitstoot. Dit zijn vooral stappen van de huiseigenaren en ondernemers, waarbij de collectieve inkoopregeling zonnepanelen, de ondersteuning bij de verwerving van SDE+ voor zonneparken op bedrijfsdaken en de subsidieregeling voor nul-op-de-meter woningen van de gemeente een stimulans zijn.

Een verdergaande stimulans zou de aansluiting op een warmtenet zijn voor een deel van de Zaanse woningen. Dit kan het gemiddelde aardgasgebruik per Zaanse woning aanzienlijk doen dalen.³⁹

De duurzaamheidsscore van Zaanstad in 2016 is op een schaal van 0 tot 100: score 45.⁴⁰ Op de duurzaamheidsbalans van alle gemeenten neemt Zaanstad positie 369 in op de ranglijst van 393 gemeenten. Wel is de score voor de energie-ambities van de gemeente hoger dan gemiddeld voor alle

³⁹ *Staat van Zaanstad*, blz. 50, 51, 52 en 53.

⁴⁰ Deze gewogen duurzaamheidsscore komt tot stand door de score 45 op 'ecologisch kapitaal', score 46 op 'sociaal-cultureel kapitaal' en score 45 op 'economisch kapitaal'. Zaanstad scoort op 'ecologisch kapitaal' slechter dan sterk stedelijke gemeenten, gemeenten met tussen de 100.000 en 300.000 inwoners en Nederland op 'bodem', 'lucht', 'hinder en calamiteit' en 'afval en grondstoffen'. De score op 'water', 'natuur en landschap' en 'energie' wijkt niet in sterke mate negatief af ten opzichte van sterk stedelijke gemeenten, gemeenten met tussen de 100.000 en 300.000 inwoners en Nederland. Telos, *Rapport Duurzaamheidsbalans* (waarstaatjegemeente.nl).

Nederlandse gemeenten.⁴¹ Door de relatief lage duurzaamheidsscores is Zaanstad kwetsbaar. Een score die vanwege de ligging, de traditionele industrie, de gemiddeld weinig duurzame woningvoorraad⁴² en de kwetsbaarheid voor klimaatveranderingen (intensievere regenval, overstromingen) niet makkelijk is om te buigen.

Relatief lage kwaliteit woningen

Geringe diversiteit en geringe gemiddelde kwaliteit woningen maakt Zaanstad kwetsbaar

Omdat de aantrekkelijkheid van de woon- en leefomgeving zo belangrijk is, is Zaanstad ook kwetsbaar door de geringe diversiteit van het woningaanbod, de relatief geringe kwaliteit van de woningen (tot uiting komend in de gemiddelde woningwaarde) en de zeer hoge score van het aantal kleine eengezinswoningen (< 100 m²) als percentage van de woningvoorraad. Als de kleine woningen van voldoende kwaliteit en duurzaam zijn, is er geen sprake van kwetsbaarheid en kunnen zij uitstekend geschikt zijn voor de groeiende groep eenpersoonshuishoudens in de toekomst. Op dit moment zijn vele Zaanse woningen niet of nauwelijks energiezuinig zijn en is er een omvangrijk probleem van rot in de fundering van Zaanse huizen.⁴³ Van oudsher is er ook sprake van een relatief ongunstig woon- en werkklimaat vanwege de relatief hoge milieubelasting (geluid, geur, fijnstof), een relatief laag voorzieningenniveau (winkels, restaurants) en een gebrekkige interne bereikbaarheid.⁴⁴ De kwaliteit van veel buurten, infrastructuur en openbare ruimte is op het randje, of daaronder.⁴⁵

⁴¹ Telos, *Rapport Duurzaamheidsbalans* (waarstaatjegemeente.nl).

⁴² Elk Zaans gezin is gemiddeld € 250 per jaar meer kwijt dan elders. Dat loopt de komende vier jaar op tot € 450 per jaar. De Zaankanters zien zo'n € 30 miljoen per jaar aan energiebestedingen wegvloeien uit hun woningen.

⁴³ Gemeente Zaanstad, *Zaans Evenwicht, Een toekomstrichting*, Zaanstad, 2009, blz. 24. Zaanstad telt ruim 8.000 particuliere vooroorlogse woningen met een verhoogd risico op funderingsproblemen. Recentelijk is bekend geworden dat de gemeente Zaanstad zich als eerste gemeente heeft aangesloten bij het Fonds Duurzaam Funderingsherstel. Dit moet voorkomen dat het noodzakelijk funderingsherstel voor woonblokken blijft haperen omdat één van de eigenaren de financiering niet rond krijgt. Het funderingsherstel in Zaanstad is noodzakelijk voor ongeveer 3.000 woningen de komende tien jaar. *Stimuleringsfonds Volkshuisvesting*, 12 juli 2017.

⁴⁴ Gemeente Zaanstad, *Economische Structuurvisie 2030. Zaanstad: stad van durvers, denkers en doeners*, Zaanstad, 2012, blz. 28. Maar liefst 98% van onze woningen valt binnen een milieucontour, veel woningen zijn zelfs meervoudig belast; Gemeente Zaanstad, *Zaans Evenwicht, Een toekomstrichting*, Zaanstad, 2009, blz. 9.

⁴⁵ Gemeente Zaanstad, *MAAK.Zaanstad*, Zaanstad, 2016, blz. 8.

Kader 2 | Mogelijkheden om de duurzaamheidstransitie te versnellen

- Zaanstad kan veel leren van andere steden om de energietransitie te versnellen en doet dat deels ook door bijvoorbeeld de Green Deal Aardgasvrije wijken. Goede voorbeelden zijn de vele steden die koploper willen zijn in het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad (o.a. Haarlemmermeer, Breda, Helmond, Nijmegen, Utrecht). Utrecht combineert met het Lomboxnet en smart solar charging in de wijk Lombok zonnepanelen, een smart grid en de accu's van elektrische auto's als opslagmedium. De wethouder in Helmond zet met 'Alle lichten op groen' de papieren klimaatambities (in 2035 volledig klimaatneutraal) met de bewoners om in concrete acties, stappen en een versnellingsagenda. Met lokale participatie en draagvlak zijn windmolens op land te realiseren (Windpower Nijmegen en "appeltaartgesprekken" in Beuningen). In Leeuwarden is een hele wijk gerenoveerd en energieneutraal gemaakt. De kosten bedroegen tussen de dertig en veertigduizend euro per woning. De bewoners betalen een hogere huur, maar ze krijgen geen energierekening meer. Zo is het over een langere periode gerekend budgetneutraal. Bij een experiment in Deventer kunnen mensen nu al hun huis laten isoleren en zonnepanelen en zuinige apparatuur krijgen. De kosten hiervoor worden verrekend via de energierekening. Het project is inmiddels overgenomen door de provincie Overijssel. Breda koppelt met ZonneWIJde en Energiek Breda duurzaamheidsinitiatieven aan diverse sociale thema's. Steden als Haarlem, Breda en Enschede hebben de doelstellingen om in een bepaald jaar klimaatneutraal te zijn, vertaalt in concrete stappenplannen, roadmaps en getoetste duurzaamheidsscenario's. Enschede heeft ook besloten om alle beheer-, onderhouds- en investeringsbudgetten met tien procent te verhogen als gekozen kan worden voor een meer duurzaam alternatief.
- Om het gasloos bouwen uit de Zaanse Energie Agenda te stimuleren, moeten particuliere huiseigenaren de komende jaren geholpen worden met vragen als: investeer ik wel of niet in een nieuwe cv-ketel, is een dure warmtepomp de moeite waard, hoeveel levert extra isolatie van mijn huis nog op, wat is het lange termijnrendement van zonnepanelen, hoe zit het juridisch als ik samenwerk met de burens en mijn huis wil verkopen? Vooral in de informatievoorziening kan de gemeente een belangrijke rol spelen.
- Door meer ruimte te maken voor water, rioolcapaciteit te vergroten, bufferzones te creëren en door de stad meer als 'spons' in te richten (regenwater vasthouden waar het valt, bergen in waterpleinen en vertraagd afvoeren). Landschapsarchitecten kunnen uitgedaagd worden om Zaanstad met een hoge kwaliteit te vergroenen en te zorgen voor meer waterberging. Hiermee worden ook de woon- en leefomgevingen verbeterd en wordt 'rood', 'groen' en 'blauw' beter met elkaar verbonden. Ook kleinschalige interventies kunnen de kwetsbaarheid van Zaanstad verkleinen en tegelijkertijd de leefbaarheid van de stad vergroten. Bijvoorbeeld door bewoners te stimuleren en te belonen om groene daken aan te leggen en om niet de hele tuin te verharden.
- Intensieve regionale samenwerking omdat de duurzaamheidstransitie (zonneweiden, windparken, warmtenetten, geothermie, biomassacentrales, CO₂-opslag, waterberging et cetera) ingrijpende ruimtelijke consequenties heeft en regionale samenwerking en afstemming noodzakelijk maakt.

5 Volhouden en doorpakken

De trends en ontwikkelingen, de kenmerken van Zaanstad, de sterke punten en kwetsbaarheden zijn de basis om de belangrijke opgaven voor de toekomst van Zaanstad te benoemen. In hoofdstuk 5 de opgaven waar reeds langer aan gewerkt wordt maar die het verdienen om op doorgepakt te worden. En in hoofdstuk 6 de opgaven waaraan – gezien de trends, ontwikkelingen, en zwakke punten van Zaanstad – meer aandacht aan besteed zou kunnen worden.

Schaken op twee borden

Verdergaande kwaliteitsverbeteringen strategisch cruciaal

Overall in Nederland groeit bij steden en in regio's het besef dat alles op alles gezet moet worden om de 'kwaliteit' te verbeteren. Op deze wijze wordt goed ingespeeld op de trends en ontwikkelingen met een geringe economische groei, een bescheiden bevolkingsgroei (en soms zelfs krimp) en de niet sterk meer groeiende potentiële beroepsbevolking (en op heel veel plekken ondanks de verhoging van de pensioenleeftijd zelfs een afnemende beroepsbevolking). Er is in toenemende mate sprake van 'verdeelde' triomf van steden en stedelijke regio's, en de 'winner takes all'. Andere steden zetten soms – noodgedwongen – snellere stappen en de relatief gunstige positie van Zaanstad kan makkelijk omslaan in een achterstand. Dat het kan verkeren, leert de ervaring uit het verleden. De grote veranderingen die plaatsvinden – en het aanpassingsvermogen dat nodig is – betekent niet alleen dat een bedrijf ten onder kan gaan (wat wij normaal vinden). Maar dat ook een regio, stad en gemeente in belang en betekenis kan inboeten. In het verleden was Zaandam één van de meest vooraanstaande industriesteden in de wereld, was Leiden ruim honderd jaar geleden een belangrijke stad en Eindhoven een onbeduidend dorp.

Groei accommoderen en gelijktijdig kwaliteit verbeteren

Voor Zaanstad is derhalve de strategische uitdaging om enerzijds de verwachte groei te accommoderen en anderzijds om gelijktijdig de kwaliteit aanzienlijk te verbeteren. Er komen 20.000 tot 45.000 inwoners en 10.000 tot 20.000 woningen bij. Vooral veel woningen voor alleenstaanden, die een zeer diverse en heterogene groep vormen, met zeer gevarieerde woonwensen, waarbij ook betaalbaarheid een issue kan worden. Zaanstad is zich er van bewust dat groei, kwantiteit én kwaliteit hand in hand moeten gaan. Het gaat niet alleen om zo veel en zo snel mogelijk huizen te bouwen, maar nadrukkelijk ook om het toevoegen van kwaliteit om een duurzame, veilige en leefbare stad te zijn. De strategische opgave is om met de groei de bestaande stad te verbeteren, om betere wijken te maken door woningen te transformeren en om gewenste nieuwe woningen toe te voegen, en om de verstedelijking slim te koppelen aan andere urgente vraagstukken (verduurzaming, klimaatverandering, vergrijzing, tegengaan van kansenongelijkheid, aansluiten bij de dynamiek van Amsterdam). Dit besef is aanwezig. De gemeente is zich er van bewust dat extra goed nagedacht moet worden over de inrichting van de openbare ruimte, betere voorzieningen, optimale infrastructurele verbindingen, meer gemengde wijken (type inwoners, leefstijlen, ontmoetingsmogelijkheden) en meer kwaliteit van woningen.⁴⁶ Vanuit de strategische opgave en dit bewustzijn moet men doorpakken om de groei te accommoderen én om gelijktijdig de kwaliteit sterk te verbeteren. En dit schaken op twee borden is ingewikkelder dan het schaken op één bord. Al zorgt de groei natuurlijk wel voor meer financiële middelen, meer koopkracht en draagvlak voor betere voorzieningen.

⁴⁶ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 10.

Bereikbaarheid blijven verbeteren

Bereikbare banen en meer en beter bereikbare banen maakt de woonaantrekkelijkheid van Zaanstad

De (toekomstige) inwoners van Zaanstad stellen steeds hogere eisen aan de kwaliteit van hun woon- en leefomgeving. Mensen en huishoudens kiezen in toenemende mate hun woonplaats op grond van de 'quality of living' en kijken van daaruit welke banen bereikbaar zijn in de eigen stad of in de omgeving. Mede daarom blijft bereikbaarheid een zeer belangrijk aandachtspunt voor de toekomst. Zaanstad is aantrekkelijk als woonplaats door de bereikbaarheid van banen. Voldoende aandacht blijven besteden aan de bereikbaarheid en deze verbeteren, is strategisch daarom van belang. Goede verbindingen binnen de Metropoolregio Amsterdam vergroten het banenbereik en daarmee ook de arbeidsmarktchansen voor (minder mobiele) lager opgeleiden. Opties zijn en blijven: sterke Noord-Zuid verbindingen, betere verbindingen tussen de Zaanse kernen en wijken (Oost-West verbindingen, spooronderdoorgangen, verbindingen over het water, ponten over Zaan en IJ), het intensiveren van de ontwikkelingen rondom multimodale knooppunten (TOD) en een hoog frequent OV-netwerk van topkwaliteit. Dit versterkt op zijn beurt ook het steeds meer aan elkaar groeien van de stedelijke structuur van groot-Amsterdam.

Inspelen op multimodale vervoersvormen en meer vraaggestuurd vervoer

In veel steden in Nederland verschuiven de verplaatsingen over de vervoerwijzen (auto, trein, metro, bus, fiets). Het aandeel OV en langzaam verkeer neemt toe. Het is de verwachting dat deze ontwikkeling verder toeneemt bij een intensivering van het ruimtegebruik en meer functiemenging. De auto wordt steeds minder aantrekkelijk als vervoermiddel binnen de stad. De leefbaarheid en luchtkwaliteit kan hierdoor verbeteren, er is minder behoefte aan parkeerplekken, het bestaande wegenweg kan efficiënter benut worden en er zullen minder verkeersongelukken zijn. Met de lintstructuur van Zaanstad en het grote oppervlakte van de gemeente zal deze ontwikkeling in Zaanstad niet vanzelf gaan plaatsvinden. Alleen met ander beleid ontstaat meer ruimte voor langzaam verkeer, fietsen en lopen, en kunnen de trottoirs breder worden. Op langere termijn kunnen zelfsturende, elektrische auto's op afroep voor

komen rijden en wordt mobiliteit een dienst op afroep. Door goed op deze trend en ontwikkeling in te spelen, wordt Zaanstad aantrekkelijker en gezonder. Dus het is de moeite waard om te blijven investeren in de bereikbaarheid en om de moderne mobiliteitsontwikkelingen te omarmen.

Verbeteren van de kwaliteit en variatie van de Zaanse woon-, werk- en leefomgevingen

In de Zaanse woon- en leefmilieus rood, groen en blauw beter verbinden met elkaar

Bij de 'quality of living' – dat steeds belangrijker wordt om inwoners te binden en aan te trekken – hoort het verbeteren van de woon- en leefmilieus door rood, groen en blauw steeds beter met elkaar te verbinden en een grotere variëteit aan woningen en woontypen aan te bieden. Ondanks diverse Zaanse nadelen (lage

kwaliteit woningen, hoge milieubelasting, gebrekkige interne bereikbaarheid) biedt de bijzondere ruimtelijke structuur van Zaanstad óók kansen om verschillende, aantrekkelijke woon-, werk- en leefmilieus te creëren, zowel langs de Zaan, als in de wijken en op kleinschalige bedrijfsterreinen. Zaanstad heeft specifieke groene kwaliteiten (veengebieden), blauwe kwaliteiten (Zaan) en rode kwaliteiten (kernen met een geheel eigen karakter, industrieel erfgoed) die beter met elkaar verbonden kunnen worden. Als het geheel eigen karakter van Zaanstad en de kernen, wijken en buurten bewaard en verstrekt kan worden, kan Zaanstad daar nog veel plezier aan beleven.⁴⁷

Aanzienlijke kwantitatieve en kwalitatieve woningbouwopgave in Zaanstad

Het aandeel eenpersoonshuishoudens stijgt in Zaanstad, de vergrijzing is aanzienlijk en er is een belangrijke instroom van Amsterdammers – ook van jonge gezinnen – die naar Zaanstad verhuizen.⁴⁸ Dit leidt tot een bouwopgave van ongeveer duizend woningen per jaar vanaf 2018, die bovendien binnenstedelijk gerealiseerd moeten worden op soms lastige locaties.⁴⁹ Er worden belangrijke stappen gezet om de woningvoorraad aan te passen aan de veranderende behoeften en de toekomstige demografische ontwikkelingen. De ambitie is om de kwaliteit van de bestaande woningvoorraad te verbeteren, om de kwaliteit van het centrum van Zaanstad te verbeteren, en om met meer gemengde woon-werkmilieus de bestaande monotonie van de woonwijken uit de jaren zestig en zeventig te doorbreken. Omdat er bij de gebiedsgerichte, kleinschalige, binnenstedelijke benadering – samen met bewoners en initiatiefnemers – in vrijwel alle gevallen sprake is van specifieke knelpunten, zoals bodem, geur, stikstof, gebrek aan parkeerruimte, ambities ten aanzien van duurzaamheid en behoud van cultuurhistorisch erfgoed,

⁴⁷ Zie ook de kwaliteit van de diversiteit in woonmilieu van 'Zaans Mozaiek' waarop voortgebouwd kan worden. Gemeente Zaanstad, *Zaans Evenwicht, Een toekomstrichting*, Zaanstad, 2009, blz. 24 en 25.

⁴⁸ *Staat van Zaanstad*, blz. 6, 9 en 44. De verhuizers uit Amsterdam betreffen ook steeds vaker gezinnen. Dit kan de behoefte aan woningen in Zaanstad voor paarhuishoudens iets vergroten ten opzichte van de behoefte aan woningen voor eenpersoonshuishoudens. Van de jonge gezinnen in Amsterdam was 40 procent binnen vier jaar na de geboorte van het eerste kind verhuisd naar een andere gemeente, vaak in de buurt van de stad. Centraal Bureau voor de Statistiek, *Veel jonge gezinnen verlaten de grote stad*, Nieuwsbericht, 7 november 2017.

⁴⁹ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 10.

wordt extra ambtelijke capaciteit ingezet.⁵⁰ Volgens 'Gaten aan de Zaan' zijn er binnenstedelijk 69 plekken waar ruimte is voor vierduizend woningen.

Grotere variatie in woon- werk en leefmilieus

De woning is in toenemende mate de plek om te werken, te recreëren of om zorg te ontvangen. Deze toenemende menging van functies maakt dat de woning en de woonomgeving meer dan vroeger als een twee-eenheid worden gezien en dat allerlei nieuwe vormen van dienstverlening de woning en/of de woonomgeving binnenkomen. Daarbij kan worden gedacht aan zorgdiensten, gemakdiensten en recreatieve mogelijkheden. In algemene zin allerlei vormen van dienstverlening die het particuliere en professionele leven comfortabeler en aantrekkelijker kunnen maken. Bij een toename van de verdienstelijking van het wonen wordt ook het verschil tussen koop en huur minder relevant dan het in het verleden en tot nu toe het geval is.

Het verbeteren van de kwaliteit en variatie, het streven naar meer gemengde wijken, kan met diverse directe en indirecte sturingsinstrumenten.⁵¹ Voor Poelenburg/Peldersveld is een speciaal actieplan opgesteld waarin verbetering van de leefbaarheid en meer diversiteit in bevolkingsopbouw het doel is.⁵² In de Russische buurt wordt als pilot samen met andere partijen gewerkt aan een nieuwe manier van wijkontwikkeling door het actief ondersteunen van bewonersinitiatieven en verbetering van de openbare ruimte.

⁵⁰ Gemeente Zaanstad, *MAAK.Zaanstad*, Zaanstad, 2016, blz. 28; Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 19, 26, 28, 36; Gemeente Zaanstad, *Economische Structuurvisie 2030. Zaanstad: stad van durvers, denkers en doeners*, Zaanstad, 2012, blz. 49.

⁵¹ Zie voor de mogelijke directe en indirecte instrumenten en welke partij deze instrumenten in kan zetten: Radboud Engbersen en Matthijs Uytendinck, *Bijsturen op de compositie van wijken. Verkennend onderzoek naar het werken aan gemengde wijken in Rotterdam*, Platform31, Den Haag, 2017. Zie voor het zoekproces van gemeenten naar nieuwe wegen voor wijkvernieuwing nu het GSB/ISV niet meer bestaat: Marieke Jonker-Verkaart, *Stedelijke ontwikkelen nieuwe stijl. Hoe doe je dat?*, Platform31, Den Haag, 2015; Matthijs Uytendinck en Niels Gastkemper, *Aan de slag in kwetsbare wijken. Staalkaart van aanpakken en initiatieven voor vitale wijken*, Platform31, Den Haag, 2017; Matthijs Uytendinck en Jeroen van der Velden, *Kwetsbare wijken in beeld*, Platform31, Den Haag, 2017. Miriam Dorigo, Kees Leidelmeijer en Sjoerd Zeelenburg, *Aandachtswijken op eigen kracht. Ontwikkeling van de leefbaarheid in de (voormalige) aandachtswijken*, RIGO Research en Advies/Platform31, Den Haag, 2017.

⁵² Gemeente Zaanstad, *Actieplan Poelenburg en Peldersveld. Actie op korte termijn en uithoudingsvermogen voor een lange termijneffect*, 2017/2103; Gemeente Zaanstad, *Raadinformatiebrief 'Voortgang uitvoering Actieplan Poelenburg en Peldersveld'*, 2017/47389.

Kader 3 | Opties om de variatie in de Zaanse woon-, werk- en leefomgevingen te vergroten

Bij het verder doorpakken en volhouden kunnen ook de volgende aspecten meegewogen worden:

- Het veranderen en aanpassen van de woningvoorraad (vooral koopwoningen en vrij sector huur) zodat er voor een grote variëteit van oude en nieuwe Zaanse passende woningen beschikbaar zijn. Zo draagt de nieuwbouw in bijvoorbeeld Assendelft Noord bij aan grotere variatie in nieuwbouwwoningen en dit kan leiden tot het aantrekken van meer inwoners met hogere inkomens en tweeverdieners. Vanwege de druk op de woningmarkt zijn deskundigen van mening dat het bouwen van meer woningen voor hoger opgeleiden en grotere woningen voor de middengroepen “vanzelf” tot een instroom van deze groepen leidt.
- In de nieuwbouwplanning doorgaan met rekening houden met de vergrijzing. Door de aanzienlijke dubbele vergrijzing in Zaanstad (ruim een verdubbeling van de 80-plussers in de komende twintig jaar) is een belangrijk aandachtspunt voor de toekomst het organiseren van levensloopbestendige woningen, voldoende flexibele en aanpasbare woningen, en voldoende voorzieningen in de wijken zodat de oudere Zaanse inwoners in hun wijk kunnen blijven wonen. Deze vergrijzing vindt op verschillende plekken in de stad op verschillende momenten plaats, wat aandacht en gerichte inzet per gebied vereist met betrekking tot zorg en wonen. Onderdeel van de opgave is dat een groot deel van de sociale huurders in Zaanstad erg honkvast is. Vergeleken met andere gemeenten en het Nederlandse gemiddelde komen er jaarlijks weinig sociale huurwoningen vrij. Dit kan met een sterk vergrijzende bevolking inhouden dat sociale eengezinswoningen te lang bewoond blijven door alleenstaande ouderen die niet willen of kunnen verhuizen naar een beter geschikte woning en dat er onvoldoende aanbod is voor gezinnen met bescheiden inkomens.
- Méér vraaggestuurd ontwikkelen. Door de aantrekkende markt stijgen de huizenprijzen en als Zaanstad niet voorziet in de vraag, worden de wachtlijsten langer en stijgen de huizenprijzen nog verder. Daarbij is een ingewikkelde opgave dat de druk op de Zaanse woningmarkt toeneemt, dat je alle woningen wel weer kwijt kunt en dat de projectontwikkelaars de laatste plekken in de stad zoeken om te bouwen voor de vraag op dat moment. Mede vanwege de milieucontouren is vraaggestuurd ontwikkelen in Zaanstad verre van eenvoudig en vergt extra ambtelijke capaciteit. Voor de toekomst betekent vraaggestuurd ontwikkelen meer variatie in woonvormen (Friendsachtige woonvormen, wonen met gelijkgestemden), meer woonwerk mogelijkheden, Tiny Houses, nul-nota woningen et cetera. Met de toename van de ouderen zal de vraag waarschijnlijk toenemen naar kangoeroewoningen (waarbij twee of drie generaties in hetzelfde huis wonen), levensloopbestendige flexibel indeelbare woningen, hofjeswoningen, complexen waarin wonen, zorgvoorzieningen en faciliteiten bij elkaar komen, en speciale ‘multi-single’ woningen (waarin oudere alleenstaanden voor elkaar kunnen zorgen).
- Gebruik de ruimte om de parkeernormen te laten afwijken van de CROW-richtlijn op locaties bij goede OV-voorzieningen en met hoogstedelijke woonvormen; dit kan op korte termijn de binnenstedelijke woningbouwproductie een positieve impuls geven. Technologische ontwikkelingen zullen op lange termijn het mobiliteitsvraagstuk en het gebruik door auto's van de openbare ruimte en van parkeerplaatsen aanzienlijk doen veranderen.
- Hou meer rekening met de behoefte aan tijdelijke woonruimte. Ruim tien procent van de mensen in Nederland is op zoek naar tijdelijke woonruimte (jongeren, studenten, mensen die in scheiding liggen of die na ontslag uit een zorginstelling op straat terecht dreigen te komen, arbeidsmigranten, mensen met een flexcontract voor hun eerste baan, kenniswerkers en expats).

Diversificatie Zaanse economie

Bevorder de ontwikkeling van de regio Groot-Amsterdam als één samenhangend economisch systeem

Voor Zaanstad blijft van belang om de differentiatie van de economie te bevorderen. Dit kan bijdragen aan het verbeteren van de arbeidsproductiviteit in Zaanstad die onder het Nederlandse gemiddelde ligt en in belangrijke mate onder de arbeidsproductiviteit van regio Groot-Amsterdam.⁵³ Het belang van de traditionele industrie in de Zaanse economische

structuur maakt Zaanstad kwetsbaar. Een gediversifieerde economie is het best geëquipeerd om de mogelijkheden te benutten van nieuwe radicale technologische ontwikkelingen. De verdere differentiatie van de Zaanse economie geeft Zaanstad in de Groot-Amsterdam-regio goede ontwikkelkansen. Hoe beter de metropoolregio functioneert als één samenhangend economisch systeem hoe beter de economische kansen voor Zaanstad.⁵⁴ Een regionaal economische ontwikkelagenda, een meer geïntegreerde arbeidsmarkt, meer coördinatie en afstemming tussen de arbeidsmarktregio's, een regionaal Participatiebedrijf, een regionaal beleid ten aanzien van bedrijfsterreinen, en een gezamenlijke Omgevingsvisie zijn de eerste stappen om tot een nog sterker samenhangend economische systeem te komen.

Met een samenhangende mix aan instrumenten zijn er vele baanmogelijkheden voor Zaankanters

De differentiatie kan bevorderd worden door middel van voldoende en goed arbeidsaanbod, het verminderen van de mismatches op de arbeidsmarkt, een goed ondernemersklimaat (weinig belemmerende regelgeving, lage lasten, goede bereikbaarheid, gewenste formele en informele werklocaties, goed opgeleide werknemers), het bevorderen van startende ondernemingen (weinig belemmerende regelgeving, lage lasten, broedplaatsen, woon-werklocaties, mogelijk maken van functiemenging) en het beter verbinden van de beleidsterreinen 'economie', 'onderwijs' en 'arbeidsmarkt'.

⁵³ Gemeente Zaanstad, *Economische Structuurvisie 2030. Zaanstad: stad van durvers, denkers en doeners*, Zaanstad, 2012, blz. 27.

⁵⁴ Gemeente Amsterdam, *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2017*, Amsterdam, 2017.

Momenteel is de uitgaande pendel al groter dan de binnenkomende pendel. Door een betere werking van de arbeidsmarkt (zoals de integratie van de arbeidsmarkt Zaanstad met die van groot Amsterdam, sterkere arbeidsprikkels en een goed en beter opgeleide beroepsbevolking) kan de uitgaande pendel verder toenemen en is het relatief beperkte aantal banen in Zaanstad nog minder een probleem. Een sterkere samenwerking en complementaire samenhang met Amsterdam en de Schiphol regio verbetert het werkgelegenheidsperspectief voor Zaankanters nog beter.⁵⁵

Substantiële verbeteringen in het kantoren- en winkelbestand

Een verdergaande differentiatie kan ook helpen om de leegstand van kantoren en winkels te bestrijden. Alhoewel Zaanstad niet een echte kantorenstad is en het aantal kantoren meters per inwoner laag is, is de leegstand van kantoren in Zaanstad is, net als in de rest van Nederland, sterk toegenomen in de periode 2010 tot 2016. In 2017 daalt door onttrekkingen en transformaties de kantorenleegstand in Zaanstad met bijna vierprocentpunt. In 2017 is mede daardoor de kantorenleegstand in Zaanstad iets lager (14,8 procent) dan gemiddeld in heel Nederland (15,9 procent). Ook de leegstand van winkelruimte neemt de afgelopen jaren toe. Er zijn lange tijd veel vierkante meters toegevoegd en aanzienlijk minder onttrokken. Bij de toevoegingen gaat het zowel om nieuwbouw (nieuwe vestigingen) als om uitbreidingen van bestaande vestigingen. Ook de lage vloerproductiviteit (weinig winkels en veel winkelmeters per inwoner vooral op perifere detailhandelslocaties zoals Zuiderhout) is een aandachtspunt. In 2016 is voor het eerst een daling van de voorraad te zien als gevolg van meer onttrekkingen dan toevoegingen. In 2017 zet dit door; ook in Zaanstad. Met 7,6 procent Zaanse winkelleegstand in 2017, een daling van bijna één procentpunt ten opzichte van 2016, is de leegstand geringer dan de gemiddelde winkelleegstand in Nederland (9,2 procent).⁵⁶ Het aantal winkels voor niet-dagelijkse boodschappen neemt in de periode 2011 tot 2016 in Zaanstad af. Maar dit geldt niet voor het vloeroppervlakte van de overblijvende winkels. Zowel bij winkels voor dagelijkse als niet dagelijkse boodschappen is de afgelopen jaren het vloeroppervlakte toegenomen. De vernieuwingen en verbeteringen in het centrumgebied Inverdan hebben een duidelijk positief effect. Zaandam centrum is opgeschoven van plaats 44 in 2009 qua bezoekersaantallen in 142 Nederlandse winkelgebieden naar plaats 22 in 2016.

⁵⁵ Gemeente Amsterdam, *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2017*, Amsterdam, 2017.

⁵⁶ Planbureau voor de Leefomgeving, *Leegstand van winkels 2004-2017*, Den Haag, Infographic 7-9-2017. Planbureau voor de Leefomgeving, *Leegstand van kantoren 1991-2017*, Den Haag, Infographic 20-11-2017. Kantorenmonitor BV, *De Zaanse kantorenmarkt binnen de Metropoolregio Amsterdam*, 23 mei 2017.

Kader 4 | Bevorderen ondernemerschap

Op welke wijze kan Zaanstad het ondernemerschap op generieke wijze nog verder bevorderen?

- Zaanstad is niet de goedkoopste en meest MKB-vriendelijke gemeente voor ondernemers. Van de 53 gemeenten in Noord-Holland staat Zaanstad qua lasten voor ondernemers op de 29-ste plaats. Op de ranglijst van MKB-vriendelijkste gemeente in Noord-Holland is de positie bij de laatste peiling zelfs aanzienlijk verslechterd. Van plaats 16 in 2010/2011 naar plaats 27 in 2012/2013. Qua tevredenheid van ondernemers scoort men de 35-ste plaats met een rapportcijfer van 6,2. De ondernemers geven de meest MKB-vriendelijke gemeente in Noord-Holland (Amstelveen) een rapportcijfer van 7,5. Ook de woonlasten (OZB-eigenaar, afvalstoffenheffing en rioolheffing) zijn in Zaanstad relatief hoog. In 2017 – na de gemeente Delft – het hoogst van 38 grote gemeenten en vijftig procent hoger dan de goedkoopste gemeente van de 38 onderzochte gemeenten. Dat de hoogte van de lasten voor ondernemers van belang is om een ondernemersvriendelijke en MKB-vriendelijke gemeente blijkt uit het feit dat de tevredenheid van (MKB-)ondernemers duidelijk correleert met de hoogte van de lasten waarmee ondernemers geconfronteerd worden.
- Sommige gemeenten bevorderen het ondernemerschap met lagere lasten en minder regels. Zo verlichten bijvoorbeeld de gemeenten Den Haag en Rotterdam bewust de lasten voor ondernemers om hun ontwikkeling positief te beïnvloeden. Den Haag heeft bewust, al twee Collegeperiodes lang, de OZB voor startende bedrijven afgeschaft en voor kleine ondernemingen verlaagd. Startende ondernemers betalen de eerste vijf jaar geen OZB, de bovengrondse precario is met 50 procent verlaagd en men heeft circa 50 legesfeiten geschrapt. De gemeente constateert dat met lagere lasten het aantal faillissementen daalt en de investeringen toenemen. Men wil verder gaan met het afschaffen van de precariobelasting voor voorwerpen op en boven de gemeentegrond (m.n. terrassen en uithangborden) en de introductie van de mogelijkheid van een belasting-pauze voor kleine ondernemers en zzp'ers met een laag inkomen.
- Een afweging is om eigen vastgoed, goedkope bedrijfsruimtes, broedplaatsen, hotspots, experimenteer-ruimtes en locaties in de rafelranden van de stad te benutten om de ontwikkeling van starters, zzp'ers en kleine bedrijven te bevorderen. Dit kan door meer regelvrijheid, functiemenging en het minder stringent hanteren van milieucontouren.
- Je kunt verder de leegstand van kantoren en binnenstedelijke bedrijfsterreinen benutten (wat Zaanstad doet), de civic economie en sociaal ondernemerschap bevorderen (wijkbedrijven, nieuwe zorgconcepten) en functiemenging maximaal mogelijk maken. Van het laatste is Almere een voorbeeld met niet of nauwelijks belemmeringen voor functiemenging in woonwijken.
- Rode loper voor de kleine ondernemingen en zzp'ers die uit Amsterdam “verdreven” worden.

Transformatie bedrijfsterreinen

Van monofunctionele bedrijfsterreinen naar meer gemengde woon-werklocaties

Met het bedrijfsterreinenbeleid kan Zaanstad ook een belangrijke bijdrage leveren aan de diversificatie van de (regionale) economie en het bevorderen van het ondernemerschap. De manier waarop we werken, verandert continu onder invloed van allerlei maatschappelijke en technische ontwikkelingen. Door schaalvergroting in het bedrijfsleven, digitalisering en verduurzaming is er een toenemende behoefte aan meer gemengde multifunctionele gebieden: centrumgebieden, gemengde woon-werklocaties, knooppuntlocaties en third places als koffiegelegenheden en dergelijke. ZZP'ers en kleine bedrijven werken steeds vaker thuis, in koffiehuizen of op andere ontmoetingsplekken. Door de toenemende behoefte aan samen-

werking en kennisdeling winnen werkplekken die goed met het openbaar vervoer te bereiken zijn aan populariteit. De werkgelegenheid van Zaanstreek-Waterland bevindt zich reeds grotendeels op informele werkmilieus. Ook in Zaanstad is de grootste groei niet langer op monofunctionele en op functiescheiding gerichte bedrijventerreinen of kantoorlocaties maar in het centrum en in een aantal woonwijken.⁵⁷ Zaanstad kan doorpakken door meer functiemenging mogelijk te maken. Dit kan de bedrijvigheid in de Zaanse woonwijken en buurten – en de economische diversificatie – verder bevorderen. Zaanstad kan een belangrijke bijdrage leveren aan de transformatie van (oude en verouderde) bedrijfsterreinen naar gemengde woonwerkgebieden. De stad biedt ook, net als Amsterdam, ruimte aan startups in de

creatieve sector. Juist Zaanstad kan hier in MRA-verband een belangrijke bijdrage aan leveren. De startups in de creatieve (maak)industrie hebben de voorkeur voor locaties met karakter zoals oude industriële haventerreinen of binnenstedelijke milieus. Zaanstad heeft met verouderde bedrijfsterreinen (zoals bijvoorbeeld Hembrug) de mogelijkheid om in deze behoefte te voorzien.

⁵⁷ Bureau Buiten, *Ruimte voor werken in de MRA van morgen: 2017-2030. Excellente werklocaties in de metropoolregio Amsterdam. Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0*, Utrecht, 2017.

Volhouden en doorpakken op het gebied van veiligheid

Vasthouden van de relatief goede positie van Zaanstad op het gebied van veiligheid

Bij het volhouden en doorpakken hoort ook het vasthouden van de goede positie van Zaanstad op het gebied van veiligheid. Zaanstad neemt tussen de vijftig grote steden plaats 13 in op het gebied van veiligheid.⁵⁸ Volgens de *Staat van de Stad* is er alle reden om vol te houden en door te pakken met het verbeteren van de veiligheid omdat bijna een vijfde (19%) van de Zaankanters slachtoffer is van een delict, de veiligheidssituatie in vergelijking met andere steden gemiddeld is en de daling van de criminaliteit elders sterker is. Positief in Zaanstad is het geringe aantal jeugdige verdachten in vergelijkend perspectief.⁵⁹ Wel is nog winst te behalen in het tegengaan van de jeugdoverlast en de rommel in de openbare ruimte. Ook ervaren de inwoners van Zaanstad op bijna alle onderwerpen net iets meer onveiligheid dan de inwoners in de rest van Nederland.⁶⁰

Aanpakken van ondermijning belangrijk onderdeel van beleid

Met het Actieplan Poelenburg en Peldersveld wordt nadrukkelijk ingezet op het aanpakken van de ondermijnende criminaliteit om de sociale problematiek in deze kwetsbare wijken aan te pakken. Als de woonfraude, illegale onderverhuur, drugshandel en de verkeerde rolmodellen en alternatieve “carrières” niet aangepakt worden, blijft het dweilen met de kraan open is de analyse.⁶¹ Goede maatregelen om door te pakken – ook buiten Poelenburg – zijn onder andere het Programma Ondermijning, het vergroten van de burgerparticipatie, het verder versterken van de ketensamenwerking en het gericht sturen op basis van informatie (cijfers en analyses).⁶² In het licht van het laatste kan ook de rol en betekenis van de buitengewone-opsporingsambtenaren van de gemeente (“boa’s”, “handhavers”) vergroot worden. Zij kunnen als ogen en oren een belangrijke functie vervullen in het bestrijden van de ondermijning. Met dat doel kan ook hun werkterrein uitgebreid worden naar het buitengebied omdat, naar verwachting, vele illegale activiteiten plaatsvinden in leegstaande bedrijfsgebouwen en agrarische opstallen in het buitengebied.

Versterken en verbeteren van de cultuurvoorzieningen

Verbeteren en versterken van cultuur en culinaire klimaat maak Zaanstad nog aantrekkelijker

Volgens de Atlas voor gemeenten is het culturele en culinaire aanbod geen sterk punt van Zaanstad in vergelijking met vijftig andere Nederlandse steden. Zaanstad staat met beide kenmerken op plaats 41 van de vijftig Nederlandse steden in de analyse van de Atlas voor gemeenten.⁶³ Doorpakken in het verbeteren en versterken van de cultuurvoorzieningen en het verbeteren van het culinaire klimaat is derhalve van belang voor Zaanstad om nog aantrekkelijker te worden als woon- en vestigingsplaats. Met de stedelijke culturele basisvoorzieningen, het Cultuurcluster, het creatief cluster Hembrug en de

⁵⁸ Gerard Marlet en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeente 2017*, Utrecht, 2017, blz. 218.

⁵⁹ *Staat van Zaanstad*, blz. 38, 39 en 40.

⁶⁰ Gemeente Zaanstad, *Integraal Veiligheidsplan Zaanstad 2015-2018*, Zaanstad, 2014, blz. 4, 7, 8, 13 en 23.

⁶¹ In Poelenburg signaleren de bewoners, bedrijven, organisaties en medewerkers van de gemeente dat er jongeren zijn die met briefjes van honderd euro zwaaien en in een te mooie en te dure auto rondrijdend een verkeerd rolmodel zijn voor andere jongeren in de wijk. Ook burgemeester Peter Noordanus van Tilburg schetste recent in een interview met indrukwekkende voorbeelden wat het probleem is en waarom hij vond dat hij de ondermijnde criminaliteit en de verkeerde rolmodellen moest aanpakken. “Op de middelbare scholen in Tilburg gaat een tarievenlijst rond. Voor het knippen van toppen van wietplanten krijgen ze vijfhonderd euro per dag, als drugskoerier krijgen ze duizend euro en op de uitkijk staan levert ook een fors bedrag op (...) De burgemeester sprak ook een joch dat met wietzolders meer verdiende dan een Kamerlid”.

⁶² Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 17. Gemeente Zaanstad, *Integraal Veiligheidsplan Zaanstad 2015-2018*, Zaanstad, 2014.

⁶³ Gerard Marlet en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeente 2017*, Utrecht, 2017, blz. 218. In het aantal uitvoeringen van podiumkunsten per 1.000 inwoners scoort Amsterdam van de 50 grootste steden plaats 1 en Zaanstad plaats 41. Qua cultuur leent Zaanstad sterk op haar buurgemeente. *Staat van de Stad*, blz. 56.

plannen voor een kunsthall worden stappen gezet. Daarbij is het verstandig om de cultuurvoorzieningen zo veel mogelijk complementair te versterken ten opzichte van Amsterdam. Bijzonder zijn in Zaanstad zonder meer De Zaanse Schans, het industriële erfgoed, Zaanse Museum, Czaar Peterhuisje, Inverdan, de programmering van het Zaanse Theater, het verenigingsleven e.d. Met een Monetjaar of de Wereld van Windmolens komen daar unieke elementen bij die de cultuur en het erfgoed verder kunnen versterken.⁶⁴

⁶⁴ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 11

6 Meer aandacht nodig voor

Versterken arbeidsmarktbeleid

Verminderen van de mismatches op de arbeidsmarkt en meer aandacht voor om- en bijscholing en allerlei vormen van permanente educatie

Te veel Zaankanters staan langs de kant en hebben moeite met rondkomen. Omdat werk de leef-, gezondheids- en inkomenssituatie van Zaankanters verbetert die het sociaaleconomisch niet makkelijk hebben, is er alle reden om meer aandacht te besteden aan de kwaliteit en effectiviteit van het arbeidsmarktbeleid. Ook de daling of beperkte groei van de werkgelegenheid in Zaanstad (afhankelijk van de periode die beschouwd wordt) noopt tot een krachtig regionaal arbeidsmarktbeleid. Tenslotte is het van belang om de veerkracht en het aanpassingsvermogen van de Zaankanters te vergroten vanwege de grote economische en technologische onzekerheden over de toekomst.⁶⁵ Een optimale werking van de arbeidsmarkt, het voortdurend leren, bijleren en omscholen en het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden is daarvoor cruciaal.

Vele baanopeningen voor goede opgeleide Zaankanters op alle niveaus

De verwachting is dat er in vele sectoren kansen zijn voor groei en werkgelegenheidsontwikkeling. Onder andere in de persoonlijke dienstverlening, recreatie, horeca, cultuur, toerisme, nieuwe vormen van zorg, ouderen- en verpleeghuiszorg, het ambacht, en in de bouw en installatiesector vanwege de duurzaamheidstransitie. Verder is de ontwikkeling van HavenStad in Amsterdam voor de toekomst van Zaanstad veelbelovend. Er worden naar verwachting 40.000 tot 70.000 woningen gebouwd waar Zaanse bouwvakkers aan kunnen meewerken en er kunnen 45.000 tot 58.000 arbeidsplaatsen ontstaan die ook deels door Zaankanters vervuld kunnen worden. Als de Passengers Terminal moet uitwijken en verhuist naar Zaanstad is het effect nog groter. Bij alle kansen is een belangrijk vraag of op tijd voldoende goed opgeleide mensen beschikbaar zijn om de kansen te kunnen benutten. Een goed opgeleide beroepsbevolking en voldoende arbeidsaanbod is een cruciale factor voor de regionale economie, de groei van ondernemingen en voor Zaanstad.

Verdere verbeteringen van het mbo in Zaanstad mogelijk en wenselijk

Het Koersbesluit Participatieopgave met extra inzet op de Zaankanters met een lange, maar overbrugbare afstand tot de arbeidsmarkt, de oprichting van een regionaal Participatiebedrijf en een samenhangend arbeidsmarktbeleid in MRA-verband en de toename van het aantal havo- en vwo-advies zodat meer Zaanse kinderen instromen op een hoger schoolniveau⁶⁶ zijn goede eerste stappen. Maar als gekeken wordt naar de kwaliteit van het mbo in Zaanstad dat is er zeker reden om aan de kwaliteit en aan de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt méér aandacht te besteden.⁶⁷

⁶⁵ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam, 2013. Vanwege de grote onzekerheden (technologisch, economisch, duurzaamheidstransitie) is het van belang om aandacht te besteden aan de *responsiviteit* (vaardigheid om snel en adequaat in te spelen op nieuwe omstandigheden), de *veerkracht*, de *adaptatie* (soepel aanpassen aan nieuwe omstandigheden, ruimte voor experimenten) en het *leervermogen*. Het bevorderen van de kenniscirculatie in de regio en het beter gebruiken van de bestaande kennis - méér nog dan het ontwikkelen van nieuwe kennis - is daarbij van het allergrootste belang. Bij het bevorderen van de kenniscirculatie past de aandacht voor cross-overs, spill-overs en voor gerelateerde vaardigheden tussen sectoren, bedrijven en beroepen.

⁶⁶ *Staat van Zaanstad*, blz. 22.

⁶⁷ Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018*, Maastricht, december 2013, blz. 126, 127. En de zorgen van de smaakmakers.

Kader 5 | Opties om te zorgen voor een betere werking van de arbeidsmarkt

Zaanstad (het Werkbedrijf, de werkgevers en de scholen) kunnen meer aandacht besteden aan:

- De begeleiding, bemiddeling en controle op verplichtingen voor mensen met een kleine afstand tot de arbeidsmarkt (wortel én stok). De eerste stap zet de gemeente Zaanstad met een investering van 7½ miljoen euro in operatie BUIG.
- De belangrijke groep die laaggeletterd is of een taalachterstand heeft. Een grotere inzet op het versterken van de Nederlandse taalvaardigheid met gemeentelijke middelen is voor deze groep een optie. Deze aanpak volgt de gemeente Zaanstad alleen nog in de wijk Poelenburg.
- Als opdrachtgever bij het Werkbedrijf afdwingen dat klantmanagers evidence-based werken, nieuwe aanpakken experimenteel toetsen en de effecten van hun aanpakken systematisch monitoren en evalueren.
- Een meer intensieve samenwerking tussen de arbeidsmarktregio's – zeker wat betreft de arbeidsmarkt-informatie en bemiddeling – van Zaanstreek/Waterland, Groot-Amsterdam en IJmond. Er is in wezen sprake van één arbeidsmarkt (zeker van Groot-Amsterdam en Zaanstad, en deels IJmond) en niet van gescheiden arbeidsmarkten en arbeidsmarktregio's.
- Vele baanopeningen ontstaan door vervanging. En deze vervangingsvraag kan men theoretisch in kaart brengen en daar op anticiperen. Bij voorkeur gezamenlijk als twee of drie arbeidsmarktregio's.

Meer aandacht voor de kwaliteit en variatie van het onderwijs

De economische ontwikkeling wordt in belangrijke mate bepaald door de omvang en kwaliteit van het Zaanse human capital

Meer welvaart en agglomeratievoordelen worden – naast massa, dichtheid en complementaire regionale samenwerking – ook verklaard door de kwaliteit van de beroepsbevolking. Een goed opgeleide beroepsbevolking, voldoende arbeidsaanbod en weinig mismatches op de arbeidsmarkt zijn van groot belang voor de regionale economie en de groei van de Zaanse ondernemingen.⁶⁸ Dat is een belangrijke ratio om méér aandacht te besteden in Zaanstad aan de kwaliteit en de variatie van het onderwijs en aan allerlei vormen van scholing, bijscholing, omscholing en permanente educatie.⁶⁹ Ook gezien de kwaliteit van het mbo in Zaanstad zijn er redenen om aan de kwaliteit en aan de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt méér aandacht te besteden.⁷⁰

⁶⁸ Het bewijs dat méér aandacht voor de kwaliteit van en variatie in het onderwijs verstandig is, en een groot effect heeft op de economische groei, komt uit velerlei internationale empirische studies. In meerdere studies, over verschillende groepen landen en verschillende onderzoeksperiodes, is gevonden dat een toename van de gemiddelde toets-score met één standaarddeviatie leidt tot één tot twee procentpunt hogere economische groei per jaar. Bert Minne, Marc van der Steeg en Dinand Webbink, *De maatschappelijke opbrengsten van onderwijs*, Centraal Planbureau, CPB Memorandum nr. 177, Den Haag, 15 maart 2007, blz. 12.

⁶⁹ Recentelijk pleitte de Sociaal Economische Raad er voor van levenslang leren echt een prioriteit te maken door middel van individuele leerrekeningen, meer informeel leren, het meer onder de aandacht brengen van de toegankelijkheid van het Mbo (uniek in de wereld), meer flexibel en praktijkrelevant aanbod, et cetera. SER, *Leren en ontwikkelen tijdens de loopbaan. Een richtinggevend advies*, Advies 17/04, Den Haag, maart 2017. Een verdere logische stap zou zijn om de middelen van sectorale O&O-fondsen – zeker regionaal – veel flexibeler over allerlei branches en sectoren in te zetten. Het Amsterdam Economic Board, waar Zaanstad in meedoet, heeft met het House of Skills mooie voorbeelden die uitgewerkt worden. En men is ook aan het lobbyen om O&O-fondsen regionaal te kunnen inzetten.

⁷⁰ Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018*, Maastricht, december 2013, blz.126, 127. En de zorgen van de smaakmakers.

Het differentiëren en verbeteren van het onderwijs belangrijke bouwsteen

Diverse steden besteden meer aandacht aan de kwaliteit van het onderwijs, trekken extra gemeentelijke middelen uit om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en gaan verder dan hun wettelijke onderwijstaken.⁷¹ Bijvoorbeeld door het creëren van extra stageplaatsen en leerwerkplekken voor scholieren. Of door in te zetten op extra leertijd voor leerlingen door middel van taal, zaterdag-, weekend- en

zomerscholen.⁷² Ook de Onderwijsraad riep recent de gemeenten op om een grotere rol te nemen in het onderwijsdomein. Dit sluit aan bij de decentralisaties in het sociale domein en maakt het mogelijk om het onderwijs, de jeugdhulp en het arbeidsmarktbeleid beter te integreren zodat de effectiviteit toeneemt.⁷³ De toename van het aantal havo- en vwo-advies zodat meer Zaanse kinderen instromen op een hoger schoolniveau duidt op verbeteringen. De minifaculteit in Poelenburg en de extra inzet op taal

in het Actieplan Poelenburg kunnen de kansenongelijkheid tussen de Zaankanters verminderen en zijn voorbeelden dat ook Zaanstad verder gaat dan de wettelijke onderwijstaken. Men kan nog verder gaan en denken aan meer plaats- en tijdsafhankelijk onderwijs, meer gevarieerd en meer geïntegreerd leren, het stimuleren van allerlei mengvormen van basisvorming en beroepsoriëntatie met micro-opleidingen, minimodules, erkenning van verworven competenties (EVC's), et cetera.⁷⁴

Sociale scheidslijnen

Grote behoefte aan meer samenhang en geborgenheid

Overall in Nederland wordt gehunkerd naar saamhorigheid en geborgenheid. De teloorgang van normen en waarden, de manier waarop wij met elkaar omgaan, staat al jaren op nummer één in de top tien van grootste zorgen. Er is behoefte aan meer sociale cohesie en gemeenschapsgevoel, en minder fragmentatie, segregatie en kansenongelijkheid.

De groei van de stad kan benut worden om te komen tot leefbaarder wijken en betere kansen voor groepen Zaankanters

De gemeente wil daarom meer aandacht besteden aan de ontplooiingskansen voor inwoners, wijken en de stad en de kansenongelijkheid verminderen. De groei van de stad moet benut worden om te komen tot leefbaarder wijken, betere voorzieningen en nieuwe economische kansen voor Zaankanters met weinig kansen in bijvoorbeeld een wijk als Kogerveld. Met het hanteren van verschillende huurniveaus, woonlabeling, intakegesprekken en de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek (Wbmgp) wordt geprobeerd om de bevolkingssamenstelling in wijken diverser te maken en om de bestaande verschillen tussen de Zaanse wijken te verkleinen.

⁷¹ Voorbeelden zijn bijvoorbeeld Hengelo, Enschede, Rotterdam, Den Haag, Tilburg, Utrecht, Amsterdam en Venlo.

⁷² Ruud Dorenbos, Koos van Dijken en Jeroen Korthals, *Naar een verbetering van de onderwijskwaliteit in de stad. Wat kan het stadsbestuur doen?*, Den Haag, 2012.

⁷³ Onderwijsraad, *Decentraal onderwijsbeleid bij de tijd. Agenda voor een landelijk beraad over de rol van gemeenten bij onderwijs*, Advies, Den Haag, 2017.

⁷⁴ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam, 2013.

Kader 6 | Opties om sociale scheidslijnen te verminderen

- Het beter integreren van uitkeringsgerechtigden met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (loonkosten-subsidies, beschutte werkplaatsen, langdurige scholingsinspanningen, goede klantmanagers, duidelijk opdrachtgeverschap Werkplein) en een veel meer geïntegreerd en samenhangend arbeidsmarktbeleid in de twee arbeidsmarktregio's Zaanstad en Groot-Amsterdam.
- Neem een meer actieve rol van de gemeente in het lokale onderwijsbeleid en intensiveer en breidt de samenwerking met de onderwijsinstellingen uit. Dit biedt volgens het advies van Onderwijsraad *Decentraal onderwijsbeleid bij de tijd* de kans om onderwijs, jeugdbeleid en participatiebeleid meer geïntegreerd te ontwikkelen en uit te voeren.
- Het aanpakken van de laaggeletterdheid met meer, specifieke en informele scholingsinspanningen zoals het wijkteam Poelenburg gaat doen.
- In het beleid en in de uitvoering méér en beter rekening gehouden met de verschillende groepen Zaan-kanTERS en daar met meer maatwerk, empathie en gerichte communicatie bij aansluiten.
- Sturen op de compositie van wijken met verschillende huurniveaus, woonlabeling, intakegesprekken, woonruimtebemiddeling op basis van leefstijl, sturen op aantrekkelijke voorzieningen, de beste scholen en leerkrachten, sturen op beeldvorming en de screening op overlast en criminaliteit (Rotterdamwet).
- Verbreding van de brede school aanpak, goede sportvoorzieningen, het gezamenlijk sporten, schooltuinen, gezamenlijke theateervoorstellingen, mengvormen van muziekculturen (rap, jazz en dixieland) kunnen bijdragen aan meer onderling begrip en binding.
- Meer rekening houden met de verschillen in “denk- en doenvermogen” van de Zaan-kanTERS. Er bestaat een behoorlijk verschil tussen wat van burgers wordt verwacht en wat zij daadwerkelijk aankunnen. Mede afhankelijk van de omstandigheden (krijgen kind, ontslag, echtscheiding, verlies partner, faillissement et cetera) zijn mensen door stress lang niet altijd in staat om in actie te komen, het hoofd koel te houden en om vast te houden aan goede voornemens. In de regels en procedures van de overheid moet meer rekening gehouden worden met menselijke fouten en kleine fouten zouden kleine gevolgen moeten hebben (wat in de huidige bureaucratische procedures vaak niet het geval is).
- Er zijn steeds meer mensen met problematische schulden in Zaanstad. Het is dan ook een goede zaak dat de schuldenproblematiek onderdeel is van het takenpakket van de sociale wijkteams in Zaanstad. Maar misschien moet Zaanstad verder gaan dan het maatwerkbudget dat de sociale wijkteams de ruimte geeft om kleine financiële interventies te doen die gezinnen met financiële moeilijkheden ondersteunen. De Nationale ombudsman wijst er op dat vele burgers niet weten hoe het verder moet, niet kunnen omgaan met de complexiteit (“je hebt een hulpverlener nodig om de schuldhulpverlening te kunnen doorlopen”), niet precies passen in de mal van het gemeentelijke schuldhulpstelsel, en niet weten waar zij terecht kunnen met hun problemen. Er dient een betere balans te komen tussen de hulpvraag en de standaard beleidsregels. En er dient voldoende tijd en specifieke deskundigheid te zijn in het wijkteam, bij de schuldhulpverleners en de ondersteunende vrijwilligers.
- Ambtenaren veel meer outreachend laten werken. Geef hen de ruimte dat zij op straat en in het buurthuis kunnen zijn, koffie mogen drinken bij de boze burger, burgers gaan adviseren en véél vaker de telefoon pakken in plaats van gebruik te maken van formulieren, callcenters, digitale portals en 14.000 nummers.
- Het versterken van de publieke sector als symbool van gezamenlijkheid, het stimuleren van actief burgerschap en het versterken van de participatieve en representatieve democratie zodat Zaan-kanTERS méér greep op ‘het systeem’ krijgen. Dit kan – als opvolger van het sterke verenigingsleven in het verleden en de sterke identiteit in de kernen – Zaan-kanTERS met elkaar verbinden, hen meer greep op de samenleving geven en tot nieuwe vormen van solidariteit leiden.

Méér integraal beleid en méér samenhang tussen diverse beleidsterreinen kan sociale scheidslijnen verkleinen

De transformatie naar méér integraal beleid en méér samenhang op het gebied van jeugd, onderwijs, welzijn, sport, zorg, inkomensondersteuning, re-integratie en wijkaanpak vergroot de kansen om de sociale scheidslijnen te kunnen dichten. Het brede takenpakket van de Zaanse sociale wijkteams (inclusief participatie, armoede, schuldenproblematiek), de betere samenwerking van de jeugdteams met huisartsen en het onderwijs, en de voorgenomen doorontwikkeling van de sociale wijkteams en de jeugdteams sluit hierbij aan. Met meer maatwerk worden de mogelijkheden vergroot voor kinderen en jongeren in een achterstandsituatie.

Bevorderen ondernemerschap

Het verder bevorderen van het ondernemerschap draagt bij aan het aanpassingsvermogen van de Zaanse economie

In Zaanstad is de afgelopen zestien jaar het aantal bedrijfsvestigingen met bijna 120 procent gegroeid. Dat is beduidend meer dan de groei van het aantal vestigingen in alle G32-steden (81 procent) en in heel Nederland (72 procent). In het afgelopen jaar zijn er netto tweehonderd ondernemingen bijgekomen in Zaanstad.⁷⁵ In initiatieven als Hotspot Wormerveer, Zaanstars en Newbees zijn nieuwe (sociale) ondernemers actief. Daarmee lijkt het met het ondernemerschap in Zaanstad wel goed te zitten. Tegelijkertijd worden de economische kansen in de Metropoolregio Amsterdam nog onvoldoende benut. Er kan – ondanks de inhaalslag⁷⁶ – nog beter geprofiteerd worden van de groei van het toerisme en er zijn vele kansen voor nieuw sociaal ondernemerschap (coöperaties, buurtdiensten, -bedrijven en -restaurants, nieuwe zorgconcepten en vormen van persoonlijke dienstverlening, en allerlei vormen van ruilhandel). De richting die Zaans Evenwicht en de Economische Structuurvisie wijst, is en blijft aantrekkelijk. “Zaanstad moet weer een ondernemende stad worden van denkers, durvers en doeners”. Er wordt ingezet op het *generiek* bevorderen van het ondernemerschap, vernieuwing en kennis.⁷⁷

⁷⁵ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 7.

⁷⁶ *Staat Zaanstad*, blz. 27 en 28 en de oproep van de smaakmakers.

⁷⁷ Gemeente Zaanstad, *Zaans Evenwicht. Een toekomstrichting*, Zaanstad, 2009, blz. 22. Gemeente Zaanstad, *Economische Structuurvisie 2030. Zaanstad: stad van durvers, denkers en doeners*, Zaanstad, 2012, blz. 36, 39, 52 e.v.

Doordenken en benutten van de kansen van Smart City ontwikkelingen

Managen van complexiteit, nieuwe aanpakken, lenigheid, creativiteit en experimenteren noodzakelijk

Ook Zaanstad zal geconfronteerd worden met ontwrichtende ontwikkelingen en onzekerheden die samenhangen met de disruptieve technologische ontwikkelingen. Het stadsbestuur heeft daarbij een belangrijke rol als aanjager van de innovatie in de stad/regio en in het verbeteren van het stadmanagement. Centraal in de Smart City ontwikkelingen staan data en de nieuwe producten en diensten gebaseerd op data. De technologische ontwikkelingen zorgen er voor dat de fysieke, digitale en biologische werelden samenkomen. Niet alleen mensen staan via internet met elkaar in verbinding maar ook in toenemende mate apparaten. De fysieke wereld wordt één groot communicatiesysteem dat zorgt voor een koppeling tussen digitale diensten en producten. De beloftes voor de gemeente zijn een effectievere bedrijfsvoering, een meer integrale beleidsaanpak, een betere leefomgeving en een betere dienstverlening aan burgers.

Organisatiewijzigingen noodzakelijk en indringende publieke vragen moeten beantwoord worden

Maar dit komt zeker niet vanzelf tot stand. Informatiesystemen en gegevens moeten geïntegreerd worden. De samenwerking en gegevensuitwisseling tussen afdelingen en sectoren en met verbonden partijen moet naadloos gaan. De gemeente moet een antwoord formuleren op een aantal belangrijke publieke vragen. Wil ik mij overleveren aan de verdienmodellen van de commerciële bedrijven (een sterkere segregatie van consumenten, winkelketens die locaties kiezen gebaseerd op big data analyses etc.)? Wie beheert de gegevens, wie beschikt over de data en wie heeft toegang tot de data? Hoe zit het met de vraagstukken rond privacy en identiteitsfraude? Kan iedere Zaankanter profiteren en meedoen? En welke publieke verantwoordelijkheid is er voor Zaankanters die niet mee kunnen doen en zich niet kunnen aanpassen aan de snelle en onzekere technologische ontwikkelingen. Omdat Zaanstad helemaal aan het begin staat van de Smart City ontwikkelingen kan de komende periode gebruikt worden om een aantal van bovenstaande fundamentele vragen te beantwoorden.

Ingrijpende duurzaamheidstransitie

De Zaanse Energie Agenda kader en (internationale) leerprocessen in de regio en met andere steden

De Zaanse Energie Agenda werkt toe naar een transitie op het gebied van energie en grondstoffen. Zo wordt de stad duurzamer, maar ook meer leefbaar en economisch sterker. De Zaanse Energie Agenda moet ook de aantrekkingskracht van Zaanstad op nieuwe bewoners vergroten en de innovatieve bedrijvigheid stimuleren. Als penvoerder van het Europese onderzoeksprogramma e-harbours heeft Zaanstad veel geleerd over slimme oplossingen op energiegebied. Binnen de Metropoolregio Amsterdam is Zaanstad bestuurlijk trekker op het gebied van Smart Grids. Het internationale project Optimus onderzoekt mogelijkheden om nog meer te besparen in gemeentelijke gebouwen. Met Amsterdam participeert Zaanstad daarnaast in het onderzoeksproject Urban Learning, over duurzame gebiedsontwikkeling. Zaanstad doet samen met dertig andere grote en kleinere gemeenten mee aan de Green Deal Aardgasvrije wijken om te komen met energiebeperkende maatregelen in combinatie met funderingsherstel.

Mogelijkheden en concrete acties om de komende jaren in Zaanstad de transitie te versnellen

De maatregelen om in Zaanstad de transitie te versnellen, moeten vooral in de komende periode hun beslag gaan krijgen. Van een aantrekkelijke lening voor investeringen in duurzaamheid tot het energiezuiniger maken van 66.000 woningen met label D, het ondersteunen van het Zaans Warmtenet voor

15.000 tot 20.000 Zaanse woningen, en het opzetten van een energiehandelsplatform.⁷⁸ Het energiehandelsplatform *Zaanse Groene* is een Zaanse marktplaats waarbij zowel de investeringen (met steun van SDE+) als opgewekte energie binnen de lokale gemeenschap blijven. Op en top circulair. De eigen Zaanse marktplaats gebruikt de inkomsten van de klanten om lokale producenten van duurzame energie een goede prijs te bieden en de ontstane voordelen te investeren in duurzaamheidsinitiatieven. *Zaanse Groene* maakt van schone energie een lokaal product (ónze energie van, voor en door de Zaanse samenleving), maakt duurzame energie betaalbaar en versterkt de Zaanse gemeenschapszin.

Maatwerkarrangementen voor Zaankanters voorkomen energiearmoede

Deze duurzaamheidstransitie heeft ook grote invloed op de betaalbaarheid van de energievoorziening. De Energietransitie wordt de facto betaald door de energiegebruiker (met onder andere opslagen, belastingen e.d. op de energierekening). Om de gehele Zaanse samenleving mee te laten doen en de transitie betaalbaar te houden, ontwikkelt Zaanstad maatwerkarrangementen voor de Zaanse situatie. Daarbij horen onder meer een marktplaats voor de lokale uitwisseling van duurzame energie tussen producenten en gebruikers van energie en een kredietfaciliteit om verduurzaming te kunnen financieren.

De transitie geen optie meer maar een noodzaak; veel bestuurlijke aandacht nodig

De smaakmakers ondersteunen deze ontwikkeling en geven aan dat duurzaamheid geen optie meer is maar een must. Er zullen vele simultane transformaties, vernieuwingen, aanpassingen en gedragswijzigingen gaan plaatsvinden. Er moet veel veranderen in de bebouwde omgeving, de openbare ruimte, de industrie en het verkeer, vervoer en het verplaatsen. Daarbij is de samenleving aan zet en is een registrerende en faciliterende rol van gemeente noodzakelijk. Er is bestuurlijke aandacht nodig om tempo te maken, het warmtenet aan te leggen, de *Zaanse Groene* te realiseren en om belangrijke stappen te

⁷⁸ Gemeente Zaanstad, *Kadernota 2018-2021. Een stevig fundament voor mens en stad*, Zaanstad, 2017, blz. 35. Zaansdagblad, Aantrekkelijke lening voor investeringen in duurzaamheid, 26 oktober 2017. Raadsinformatiebrief, *Voortgang project Zaanse Groene*, 2017/47343

zetten in het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad.⁷⁹ Daarbij zijn er kansen voor de bouw- en installatiesector en de Zaanse werklozen om de Zaanse huizen energiezuinig te maken.

Krachtig, ambitieus en vernieuwend bestuur

De taak van de lokale overheid wordt groter, belangrijker en ingewikkelder

Groter en belangrijker omdat de gemeente in het sociale domein voor de burger de belangrijkste overheid is geworden en bij duurzaamheid zal worden. Ingewikkelder omdat de burger grote verwachtingen van de overheid heeft en op tal van terreinen afhankelijk is van diezelfde overheid. Ingewikkelder bovendien omdat de overheid met veel andere partijen moet samenwerken en moet kunnen schakelen tussen verschillende besturingsvormen, soms zelfs binnen één beleidsdomein. Veel complexe (stedelijke) vraagstukken kunnen niet (alleen) op lokaal niveau worden aangepakt. In een regio hangen de beleidsterreinen economie, duurzame energie, bereikbaarheid, wonen, winkelen, recreëren, arbeidsmarkt, onderwijs, re-integratie, zorg en welzijn sterk samen. Belangrijke thema's voor Zaanstad die met een Zaanse inzet en ambitie vragen om krachtiger regionale samenwerking en coördinatie.

Bestuurlijke complexiteit zal naar verwachting verder toenemen

De bestuurlijke complexiteit zal naar verwachting verder toenemen door de toenemende verscheidenheid van burgers, niet gedeelde waarden, normen en feiten, en gebrek aan overeenstemming over wat tot het private en publieke domein behoort. Ondanks dat een ruime meerderheid van Zaankanters aan geeft (erg) gelukkig te zijn, maken velen zich zorgen over de verruiming van de omgangsvormen, de manier van samenleven, normen en waarden, immigratie, vluchtelingen, integratie en de gezondheidszorg. Tegelijkertijd neemt de tolerantie onder burgers af voor complexiteit. Het is aan het Zaanse bestuur om met een gezamenlijke visie, een duidelijke ontwikkelrichting en meer participatieve vormen van democratie de sociale scheidslijnen niet te groot te laten worden en de kracht van de diversiteit optimaal te benutten.

Belangrijke publieke rol voor de overheid om uitsluiting en ongelijkheid te verminderen en solidariteit te organiseren

De zelforganisatie van burgers gepaard gaat met uitsluiting, ongelijkheid en inperking van de solidariteit. De burger kan wel dingen overnemen, maar zal dat op een andere manier doen dan de wijze waarop de overheid dat tot nu toe heeft gedaan. De overheidsrol wordt het schetsen van een duidelijk toekomstperspectief, het formuleren van ambities, het verkleinen van de kansenongelijkheid, het uitdragen van hét nieuwe en verbindende verhaal van Zaanstad, het geven van ruimte, én het vaststellen van de spelregels zodat de kracht van de Zaanse 'civil society' gemobiliseerd kan worden.⁸⁰

⁷⁹ Om de verduurzaming van de bestaande woningvoorraad in Zaanstad een impuls te geven is het van belang dat eigenaar-bewoner ontzorgd wordt en zeker weet waar hij/zij aan toe zijn. Dat is technisch mogelijk. In vijftien jaar tijd geeft de gemiddelde woningbezitter en -gebruiker € 35.000 uit aan energie. Met hetzelfde bedrag kan een gemiddelde woning met een gemiddeld gezinsgebruik energieneutraal gemaakt worden (vooral met zonnepanelen en warmtepompen). Bovendien leert de ervaring dat de woning hierdoor 10 tot 20% in waarde stijgt. Deze know-how en aanpak (ThuisBaas) kan opgeschaald worden. Als iedereen de benodigde 35.000 euro kan lenen (eventueel inclusief de maximaal 25.000 euro rijks subsidie), er géén hypothecaire toetsing is en de welstandscommissie geen grote hinderpalen opwerpt, kan het energiezuiniger maken van de bestaande Zaanse woningvoorraad met aanzienlijk tempo gaan plaatsvinden. Om de komende dertig jaar de gehele bestaande woningvoorraad (70.000 woningen) energieneutraal te maken à raison van € 35.000 per woning moeten per jaar ongeveer 2.000 woningen aangepast worden (er rekening mee houdend dat, mede gezien de kosten van funderingsherstel, sommige woningen beter gesloopt kunnen worden). Dit vergt jaarlijks (in prijzen van 2017) € 70 miljoen als voorfinanciering.

⁸⁰ De smaakmakers waren duidelijk in hun oproep en pleidooi. Er zijn volop kansen voor Zaanstad. Om deze beter te benutten dient Zaanstad duidelijke ambities te formuleren. Vanuit een sterke eigen(zinnige) identiteit kan een krachtige rol in de regio opgepakt worden en kunnen Zaanstad en Amsterdam meer met elkaar verweven worden. Bij deze ambities, het nieuwe profiel en verhaal van Zaanstad hoort om de kansenongelijkheid te verminderen van Zaankanters aan de onderkant van de samenleving.

Kader 7 | Mogelijkheden om meer ruimte te laten voor nieuwe oplossingen als overheid

Het volgende kan afgewogen worden:

- De raad moet anders gaan werken. Met de invoering van de Omgevingswet verandert het juridisch instrumentarium voor de leefomgeving, met meer ruimte voor initiatiefnemers, meer integrale gebiedsontwikkeling en meer lokale afwegingsruimte. Ook de veranderingen in het sociaal domein hebben geleid tot nieuwe relaties tussen de gemeente enerzijds en inwoners en maatschappelijke organisaties anderzijds. Op vele plekken experimenteren gemeenteraden met nieuwe werkwijzen.
- De gemeenteraad moet heldere kaders stellen voor het mandaat van de ambtelijke organisatie om afspraken met burgers te maken. Nadrukkelijker kaderstelling door de gemeenteraad en minder raadsbesluitvorming over afzonderlijke casussen. Het is van belang dat het college en de gemeenteraad daarbij duidelijke afspraken met andere actoren en burgers maken over de werkwijze die zij zullen volgen. Het gaat over het 'primaat' of 'ultimaat' van de raad. Bij het 'primaat' stellen college en raad van te voren de spelregels vast (inclusief de kraakheldere communicatie dat het publieke belang niet per definitie en niet altijd hetzelfde is als het private belang) en accepteren vervolgens de uitkomsten. Bij het 'ultimaat' worden de uitkomsten van de zeggenschap onderworpen aan het eindoordeel en de eindbeslissing van de raad. Het door elkaar laten lopen van beide vormen kan niet, frustreert elke nieuwe vorm van zeggenschap, vergroot de maatschappelijke onvrede en maakt de kloof tussen politiek en burgers alleen maar groter.
- Het traditionele beleidsmodel (voorbereiden, besluitvorming door raad en uitvoering) past niet goed bij netwerksturing. Sturen in netwerken is complex vanwege verschillende doelen, prioriteiten, aansturingsmechanismen, financieringsvormen, verantwoordingsverplichtingen en tempi van besluitvorming van de verschillende actoren. In een dynamische netwerk omgeving is een besluit steeds vaker een tijdelijk of tussenbesluit dat aangepast wordt als nieuwe omstandigheden en nieuwe partners dat nodig maken.
- Er zijn allerlei manieren om burgers bij de beleidsvorming te betrekken. De inzet van nieuwe technologische mogelijkheden kunnen de burgerparticipatie vergroten, meer mensen betrokken houden en de 'participatiemoedheid' voorkomen. Deliberatieve vormen van democratie kunnen een aanvulling zijn op de representatieve democratie.
- Bewaak de balans tussen de behoefte aan professionele expertise, het voldoen aan de vraag en wens van bewoners en het NIMBY-syndroom. Bedenk dat unanimititeit niet nodig is. Een goede oplossing is de oplossing waarvoor zoveel mogelijk mensen begrip kunnen opbrengen, zonder dat het voor iedereen de beste optie is. Maak dit vooraf duidelijk.
- Burgers zullen zaken anders doen dan het bestuur wenselijk acht. De burgers zijn geen uitvoerders van rijks- of gemeentebestuur en de resultaten zullen van tijd tot tijd niet passen bij de ex-ante doelstellingen en de wenselijke toekomst. Overal zien wij dat eigen doelen, oude patronen, regels, procedures, beleidscycli, planning, control en risicobeheersing – en het gebrek aan integratie – uit de systeemwereld de vernieuwing, de zelforganisatie in de leefwereld van de inwoners, de burgerparticipatie en burgerinitiatieven frustreren.
- Het is wenselijk om het actieve burgerschap te versterken en door het combineren van de participatieve en representatieve democratie de burgers méér greep op 'het systeem' te geven. Dit kan burgers met elkaar verbinden, hen meer greep op de samenleving geven en tot nieuwe vormen van solidariteit leiden.
- En tenslotte. Je moet echt iets kunnen om gezamenlijk je leefomgeving, je zorg, je welzijn en het samenleven vorm te geven. Deze vaardigheden, tijd en energie heeft niet iedereen. Burgers zijn niet in alle Zaanse buurten in gelijke mate gemotiveerd en toegerust om zich met participatietrajecten te bemoeien en dat kan tot ongelijke uitkomsten leiden.